2
Verkiezingsuitslag

Verkiezingsuitslag

Aan de orde is het **debat** over **de verkiezingsuitslag**.

De **voorzitter**:
Aan de orde is het debat over de verkiezingsuitslag.

Voor we overgaan tot het houden van dit debat, noem ik een paar spelregels. In vak K heeft de verkenner plaatsgenomen, de heer Koolmees. Ik heet hem van harte welkom. Fijn dat u bij ons bent. Het doel van dit debat is het aanwijzen van een of meer informateurs en het vaststellen van de uit te voeren opdracht. Er gelden spreektijden van zes minuten per fractie. Ik sta zes interrupties toe per fractie per termijn. Eerst zal de Kamer spreken in eerste termijn. Daarna geef ik graag het woord aan de heer Koolmees. Ik wijs de leden erop dat het gaat om een debat onderling en niet om een debat met de verkenner. Wel is het mogelijk om inlichtingen van de heer Koolmees te verkrijgen over het verloop van zijn verkennende werkzaamheden naar de formatie van een nieuw kabinet. In de termijn van de heer Koolmees zal ik geen interrupties toestaan. Vragen ter verduidelijking kunt u stellen aan het eind van zijn betoog. Onderlinge interrupties in de eerste termijn van de Kamer zijn wel mogelijk. Nogmaals, dat zijn er zes.

Tot slot ligt het niet voor de hand dat er moties worden ingediend waarin het kabinet wordt opgeroepen iets te doen of te laten. U kunt wel, zoals altijd, een uitspraak van de Kamer vragen. Dan zou de motie moeten eindigen met een zinnetje als "de Kamer spreekt uit". Er kunnen ook geen moties gericht worden aan de verkenner, want die is er na dit debat niet meer. Dan zit hij weer op de trein. Dit is ook een heugelijk debat, want wij hebben straks de maidenspeech van de heer Struijs, onze nieuwe collega; daar zien wij enorm naar uit.

Ik geef graag het woord aan de eerste spreker van vandaag. Dat is de heer Jetten van de fractie van D66. Nogmaals, hij heeft zoals iedereen zes minuten spreektijd. Het woord is aan hem.

De heer **Jetten** (D66):
Dank u wel, voorzitter. Het is een grote eer voor iedereen en ook weer voor mij om in deze Kamer alle Nederlanders te mogen vertegenwoordigen. Ik wil allereerst alle nieuwkomers in de Tweede Kamer van harte feliciteren. Ik wil jullie heel veel succes wensen. Pak deze unieke rol met beide handen aan. Doe dat hier in de debatten, maar ga vooral ook het land in en leer het handwerk van Kamerlid zijn, met eigen voorstellen en met initiatiefwetten, en blijf niet eindeloos in de zaaltjes van commissievergaderingen zitten, is mijn bescheiden tip. Laten we er dan ook voor zorgen dat we, ongeacht de enorme politieke kleurverschillen die er in deze Kamer zijn, wel met respect het debat blijven voeren, omdat mensen in het land dat echt van ons verwachten.

De uitslag van de verkiezingen laat zien dat miljoenen Nederlanders hebben gekozen voor samenwerking en optimisme. Na een lange periode van geruzie en stilstand snakt Nederland naar een nieuwe fase, met stabiliteit, maar ook daadkracht. Wij willen aan de slag met het bouwen van nieuwe huizen, met goed onderwijs, met een gezond klimaat, met stevig en rechtvaardig migratiebeleid, maar ook met het investeren in de slimme economie waarin we ook over tien jaar nog ons geld kunnen verdienen. Nederlanders verwachten met deze verkiezingsuitslag dat de positieve krachten in deze Kamer elkaar de hand reiken en niet alleen maar naar de verschillen kijken, maar ook samenwerken waar het kan, zodat mensen weer het vertrouwen krijgen dat de politiek kan leveren om het leven beter te maken.

Wat mogen mensen dan van de fractie van D66 verwachten? Als grootste fractie voelen we een grote verantwoordelijkheid, niet alleen voor onze eigen kiezers, maar ook voor de miljoenen mensen die niet op D66 hebben gestemd, maar wel willen dat dit land weer vooruitgaat. Die verantwoordelijkheid rust op alle schouders in deze Kamer, ook tijdens deze formatie.

Er is met deze uitslag niet per se een makkelijke route naar een nieuw kabinet. Ik dank de verkenner voor zijn advies en zijn gesprekken, waarin hij zorgvuldig, maar soms ook wel indringend te werk ging met de vragen die hij ons stelde. Het is duidelijk dat D66 wil dat er een kabinet komt van grote doorbraken. Daarom zetten we in op een grote coalitie met een meerderheid, zodat je ook met vaart aan het werk kan. Het verslag van de verkenner laat zien dat er een brede wens is in deze Kamer, bij alle partijen, om snel een stabiel kabinet te vormen. Het is ook duidelijk welke grote thema's moeten worden beetgepakt door zo'n nieuwe coalitie. Maar het verslag van de verkenner laat ook zien dat er nog geen heldere voorkeursvariant is. Daarom zet D66 graag samen met het CDA een stap naar voren, zodat de formatie weer in beweging komt. Mensen in het land verwachten dat we aan het werk gaan. Daarom zal ik vandaag voorstellen om twee informateurs aan te wijzen, die D66 en het CDA gaan helpen om snel een positieve en inhoudelijke agenda voor Nederland neer te leggen met oplossingen die op brede steun kunnen rekenen, niet alleen in deze Kamer maar ook in de Eerste Kamer en breed in de samenleving.

Voorzitter, als u het mij toestaat, zou ik een motie voor het aanstellen van die informateurs ook nu meteen al willen indienen.

De **voorzitter**:
Dat is hoogst ongewoon, want wij dienen moties in de tweede termijn in. Omdat dit een bijzonder debat is, kijk ik even of er bezwaar bestaat tegen het indienen van een motie in de eerste termijn. Ik stel vast dat dat niet het geval is. Gaat uw gang.

De heer **Jetten** (D66):
Dank u wel, voorzitter.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

kennisgenomen hebbende van het verslag van de verkenner en het daarin opgenomen advies ten aanzien van de kabinetsinformatie;

wijst op grond van artikel 11.1 van het Reglement van Orde de heer Wijers en de heer Buma aan als informateurs, met als opdracht:

- het opstellen van een inhoudelijke en ambitieuze agenda die antwoord geeft op de grote vraagstukken die bepalend zijn voor de toekomst van Nederland;
- het formuleren van uitgangspunten voor de vorming en samenstelling van en de samenwerking in een kabinet;
- daarbij in acht te nemen dat voor daadkrachtig bestuur het kabinet moet kunnen rekenen op voldoende steun in beide Kamers der Staten-Generaal;
- hierover uiterlijk 9 december verslag uit te brengen aan de Tweede Kamer,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Jetten.

Zij krijgt nr. 3 (36848).

De heer **Jetten** (D66):
Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan geef ik graag het woord aan de heer Wilders van de Partij voor de Vrijheid.

De heer **Wilders** (PVV):
Voorzitter, staat u mij toe twee zinnen uit te spreken over een ander onderwerp, want vandaag tien jaar geleden vond in Parijs een ISIS-aanslag plaats waarbij 130 mensen het leven lieten. Ik zou daar graag bij stil willen staan en — dat doe ik denk ik namens iedereen — de slachtoffers en hun familieleden in ere willen herdenken.

Goed, voorzitter. Dan het debat. Laat ik beginnen met het feliciteren van alle partijen die zetels hebben gewonnen. Dan heb ik het dus over D66, het CDA, JA21, Forum voor Democratie en 50PLUS. Knap gedaan, allemaal.

De partij van de heer Jetten heeft de meeste stemmen behaald, bijna 30.000 meer dan mijn partij. Dat is een voor Nederlandse begrippen klein verschil van 0,3%. Ik geloof dat er in de vijftiger jaren voor het laatst zo'n klein verschil was. Het zou goed zijn als we in Nederland, net als in een aantal andere landen, een systeem van automatische hertelling zouden krijgen in het geval dat het verschil in stemmen onder een bepaald percentage ligt. Ik wil die discussie nu niet voeren, maar ik denk wel dat we die een keer moeten voeren. De voorzitter van de commissie voor de Geloofsbrieven heeft ook iets over hertelling gezegd, zij het niet over automatische hertelling. Dus ik zou dat debat graag een keer met de collega's willen voeren.

Voorzitter. Mijn eigen PVV heeft helaas zetels verloren, maar we zijn met 26 zetels nog steeds de grootste partij in de Tweede Kamer, samen met D66. Met die 26 zetels zullen we flink van ons laten horen.

Maar de grootste felicitatie gaat vandaag toch naar GroenLinks. Wat een enorme prestatie heeft GroenLinks geleverd. Had GroenLinks in 2021 nog acht zetels, inmiddels hebben ze er twintig. GroenLinks heeft de Partij van de Arbeid met huid en haar opgeslokt, opgegeten en uitgespuugd. De Partij van de Arbeid bestaat na het vertrek van Frans Timmermans de facto niet meer. GroenLinks leidt nu de fracties in de Eerste en Tweede Kamer. Dat betekent dat de Israëlhaters, de inbrekers in de ministeries, de aanhangers van Pol Pot, al die oud-communisten en maoïsten van GroenLinks het hebben gewonnen van de Partij van de Arbeid. Ik stel voor dat we de fractie van de Partij van de Arbeid hier in het vervolg ook gewoon GroenLinks noemen nu de begrafenis van de Partij van de Arbeid is voltooid.

Voorzitter. Ik ga terug naar de verkiezingen. 1.760.362 mensen stemden op de PVV. Dat is nog steeds een gigantisch aantal, dat op D66 na door geen enkele partij wordt geëvenaard, laat staan overtroffen. Onze kiezers verdienen het dan ook om serieus genomen te worden. Het is dan ook een gotspe dat wij door partijen, een hele hoop partijen bovendien, worden uitgesloten van zowel onderhandelingen als kabinetsdeelname. Het is arrogant en ongepast om ruim 1,7 miljoen kiezers uit te sluiten. Het is een ongekende schande. Mijn partij sluit bij voorbaat geen enkele partij uit. Wij zijn bereid met iedereen te onderhandelen en samen te werken, mits er uiteindelijk maar een ongekend streng en hard asielbeleid wordt gevoerd. Nederland wil immers, zoals ook blijkt uit de verkiezingsuitslag, geen links maar een rechts of, zo u wilt, centrumrechts kabinet. Met die 26 zetels van de PVV is daar ook gewoon een meerderheid voor. Het is daarom onbegrijpelijk dat er nu tijd wordt verspild door twee partijen die samen geen meerderheid hebben, drie weken aan het werk te zetten in een tussenfase. Het is helemaal niet nodig, want hef de blokkade naar de PVV op en je hebt voor kerst een rechts kabinet dat een meerderheid heeft.

Voorzitter. Ik hoop dan ook dat die blokkades, is het niet vandaag dan later, worden opgeheven. Mocht dat onverhoopt niet gebeuren, dan rest ons niets anders dan met volle kracht en energie de oppositie in te gaan en alles te doen wat in onze macht ligt om de nieuwe coalitie te bekritiseren en met constructieve tegenvoorstellen te komen; zo hoort het ook als oppositiepartij. Maar nogmaals, ik hoop dat dat niet nodig is. Als er een meerderheid is, zou het zonde zijn als we tijd verspillen en dalijk misschien met een centrumlinks kabinet eindigen, omdat partijen de PVV uitsluiten. Er kan in een paar weken of een paar maanden tijd een centrumrechts kabinet zijn.

Voorzitter. Ik wil ten slotte de verkenner bedanken voor zijn werk en het prettige gesprek dat ik met hem heb gehad, al zullen wij zijn advies en de motie van D66 niet kunnen steunen, want zoals ik al zei: een tussenfase is weggegooide tijd, pure tijdsverspilling, onnodig. Hef de blokkade naar de PVV op en we hebben voor kerst een rechts kabinet.

De **voorzitter**:
Mevrouw Yeşilgöz-Zegerius van de VVD.

Mevrouw **Yeşilgöz-Zegerius** (VVD):
Dank u wel, voorzitter. De verkiezingen liggen achter ons. Miljoenen Nederlanders zijn naar de stembus gegaan, met hoop, met zorg, maar bovenal met de wens dat er nu snel een stabiel kabinet komt dat aan de slag gaat met echte oplossingen. Langs deze weg nogmaals dank aan alle VVD-stemmers, die ons het vertrouwen gaven. En natuurlijk nogmaals mijn felicitaties aan de winnaars van deze verkiezingen: D66, CDA, JA21, FVD en 50PLUS. Ook feliciteer ik de heer Klaver met zijn nieuwe rol als leider van GroenLinks-PvdA.

De kiezer heeft ons allen hier in de Tweede Kamer het vertrouwen gegeven, het vertrouwen dat we meenden wat we beloofden tijdens de campagne en het vertrouwen dat ons land sterk genoeg is om vooruit te gaan. Veel Nederlanders zijn heel duidelijk geweest over welke koers zij voor Nederland willen. Zij willen een sterke economie, waarin werken loont en ondernemers weer zuurstof hebben om te ondernemen, een sterke defensie, zodat we zelf kunnen opkomen voor de veiligheid van Nederlanders, rust en ruimte in hun portemonnee, zodat wie hard werkt of hard gewerkt heeft ook iets overhoudt, een strenger asielbeleid, zodat we zelf bepalen wie ons land in komt, een stevig integratiebeleid, zodat we echt opkomen voor onze liberale vrijheden, gezonde overheidsfinanciën, zonder schulden vooruit te schuiven of bang te zijn voor noodzakelijke hervormingen, en een kleine en compacte overheid die de mensen dient in plaats van in de weg zit. Daar hoort een stevig en stabiel kabinet bij van partijen die op deze punten echt gaan leveren.

De VVD staat klaar om hieraan bij te dragen. Wat ons betreft zouden wij vandaag al beginnen met onderhandelen over zo'n kabinet met deze inhoudelijke koers. Dat kan wat ons betreft het best met partijen die elkaar vinden in een centrumrechts kabinet, omdat dat de beste basis biedt voor een sterke samenwerking met echte oplossingen. Dat is ook precies het midden van deze Kamer en daarmee een uitstekende representatie van het midden van Nederland. Dat is niet alleen getalsmatig, maar dus ook inhoudelijk. Doen alsof deze keuze van de kiezer, de stem van de kiezer, weinig waard zou zijn nadat de stembureaus gesloten zijn, helpt het vertrouwen in de politiek, dat al ongekend laag is, niet. Het is dus aan ons allen om niet in ons eigen belang of partijbelang te handelen, maar juist in het kiezersbelang.

Dat is precies waar wij als VVD recht aan proberen te doen: staan voor ons woord. Het staat eenieder vrij om dat een goede lijn of een minder goede lijn te vinden. Al moet ik zeggen dat de agressiviteit van sommigen om ervoor te zorgen dat wij ons woord aan de kiezer breken, tot en met een doodswens in een krant door een columnist aan mijzelf als leider van mijn partij, nieuwe dieptepunten aanboort. Tegen eenieder met dergelijke sterke emoties zou ik willen zeggen: wees kalm. Er zijn meerdere manieren om een kabinet te vormen en de VVD is helder over de variant waar zij voor staat, niets meer en niets minder. Dat had en heeft voor ons, zoals eerder gezegd, alles te maken met de inhoudelijke koers van het land en onze belofte aan de kiezer.

Voorzitter. Het liberalisme heeft in Nederland gewonnen omdat het past bij wie wij als volk zijn, een volk dat vrijheid waardeert, maar ook verantwoordelijkheid neemt, dat gelooft in de kracht van eigen keuzes, maar weet dat vrijheid pas echt overeind kan blijven staan als die wordt beschermd. Wij zijn geen land dat wacht op anderen. Wij zijn een land dat opstaat, dat werkt, dat bouwt. Laten we de opdracht van de kiezer dus serieus nemen en aan de slag gaan. Ik ben blij dat onze ministers in het demissionaire kabinet niet stilzitten. Zo kunnen we hopelijk binnenkort al stemmen over de belangrijke asielwetten.

Maar er moet natuurlijk wel snel een nieuw kabinet komen. Ik dank de heer Koolmees voor zijn tijd en zijn inzet als verkenner. Hij adviseert ons vandaag een tussenstap. Daar heb ik enkele vragen over. Het samen schrijven van twee partijen aan een stuk wordt meestal als oplossing gezien als twee partijen samen moeten werken maar inhoudelijk erg uit elkaar liggen. Daar is nu geen sprake van. D66 en het CDA zijn het op heel veel punten al met elkaar eens. Op de meeste van deze punten hebben ze ook nog eens heel sterke raakvlakken met GroenLinks-PvdA, zoals we tijdens de campagne al hebben gezien. Dus wat voor nieuws verwacht de verkenner van deze stap, vraag ik via de voorzitter. Als er toch een schrijfopdracht moet plaatsvinden, was het wat de VVD betreft logischer geweest als D66 als winnaar van de verkiezingen deze exercitie alleen had gedaan. Wij hadden er alle vertrouwen in gehad dat de heer Jetten partijen bij elkaar had kunnen brengen, los van zijn eigen verkiezingsprogramma. Als de verkenner het opportuun vindt dat meerdere partijen gaan schrijven, was het logischer geweest als D66 en JA21 samen hadden geschreven, en anders D66, CDA en VVD. Deze variant hebben wij ook aanbevolen en wij hebben natuurlijk onze hulp aangeboden.

De vraag komt dan op wat de reden is voor deze specifieke tussenstap. Is dit, ongetwijfeld onbedoeld, toch de opbouw naar een links kabinet? Dat zal dan zonder de VVD zijn, maar ook dat is natuurlijk wel een optie. Liever nu duidelijkheid en aan de slag gaan met de bouw van dat kabinet dan straks maanden verloren tijd, zou ik zeggen.

Ten slotte geeft de verkenner aan dat het aspect van de Eerste Kamer meegewogen moet worden. Een meerderheid in de Eerste Kamer zou inderdaad goed zijn; we willen natuurlijk snel aan de slag met concrete wetgeving. Echter, in de praktijk heeft geen enkel kabinet sinds de verkiezingen van 2010 een meerderheid in de Eerste Kamer gehad. Binnen anderhalf jaar hebben we straks een nieuwe samenstelling in de senaat. Waarom is dit dan net in deze verkiezingen een factor van doorslaggevende betekenis volgens de verkenner? Wij waarderen de poging van de verkenner om beweging in het geheel te krijgen. We waarderen het zeer dat men nu wil overgaan op de inhoud. Dat wil de VVD ook, liever vandaag dan morgen. Wij hopen dat deze tussenfase niet drie weken hoeft te duren en we staan paraat, mocht u ons nodig hebben. De kiezer heeft haar werk immers gedaan, en nu is het echt onze beurt.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Heeft u een interruptie, meneer Dijk? Dan moet u even terugkomen, mevrouw Yeşilgöz. Het woord is aan de heer Dijk. Ja, u zit nu wat verder weg, hè?

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Voorzitter, het is tegenwoordig best een end lopen en met die korte benen van mij duurt het ook wat langer.

De **voorzitter**:
U haalt wel de 10.000 stappen.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Ik heb de verslagen gelezen en de bijdrage van mevrouw Yeşilgöz gehoord. Het voorstel is nu om het CDA en D66 op pad te sturen om een voorbereiding te schrijven voor een regeerakkoord over het woningtekort, migratie, de economie, defensie en veiligheid, en stikstof. Maar in uw bijdrage en in uw verslag heb ik ook gezien dat u vindt dat de zorg en de sociale zekerheid, en de toekomst daarvan, daar ook bij horen. Ik zou graag van mevrouw Yeşilgöz willen horen of zij ook vindt dat deze twee — laten we even specifiek de zorg nemen; daar ging het in de campagne ook veel over — ook onderdeel zouden moeten zijn van het lijstje met die vijf belangrijke onderwerpen waar het CDA en D66 een voorbereiding op moeten schrijven.

Mevrouw **Yeşilgöz-Zegerius** (VVD):
Dank voor deze vraag. Ik heb inderdaad aangegeven bij de verkenner dat de hervormingen, zowel op het gebied van de sociale voorzieningen als de zorg, wat ons betreft ook een belangrijk onderwerp zijn. We zien daarbij fundamentele verschillen, in deze Kamer, niet alleen over de vraag hoe je voor zaken betaalt, maar ook over wat je visie op deze samenleving is. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de hoge belastingdruk: wil je daar wat aan doen of wil je het op een andere manier inrichten? Dat zijn dus zeker punten die wij ook hebben meegegeven.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Is mevrouw Yeşilgöz het dan met de SP-fractie eens dat de zorg en de toekomst van de zorg daar in ieder geval onderdeel van moeten uitmaken en dat we dat vandaag ook als boodschap moeten meegeven?

Mevrouw **Yeşilgöz-Zegerius** (VVD):
Ik zou het mooi vinden als die boodschap meegegeven kan worden, en dan ook graag breder. In die zin zijn de sociale voorzieningen — ook daarover verschillen de SP en de VVD wel van mening — ook een hele belangrijke. Hoe gaan we om met uitkeringen? En hoe gaan we bijvoorbeeld om met de koppeling tussen uitkeringen en het minimumloon? Dat zijn echt fundamentele verschillen van inzicht over hoe je de samenleving opbouwt. Het zou dus mooi zijn als die zaken worden meegewogen. Ik zeg het nog een keer: dat gaat niet alleen over een soort dekking van je plannen voor andere plannen, maar ook over de vraag hoe je de wereld inricht.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
We verschillen wezenlijk van mening over hoe je dat zou moeten inrichten in de sociale zekerheid en de zorg, maar ik begrijp hieruit dat de VVD ook vindt dat als het CDA en D66 op pad worden gestuurd en een voorbereiding gaan schrijven op een regeerakkoord, die twee dingen daarin moeten worden meegenomen. Ik zou het fijn vinden als andere partijen dat ook zouden vinden.

De **voorzitter**:
Dank u wel. De heer Klaver, GroenLinks-PvdA.

De heer **Klaver** (GroenLinks-PvdA):
Goedemorgen, voorzitter. Goedemorgen. Voornamelijk aan alle nieuwe collega's: welkom. Dit is een ongelofelijk bijzondere plek om te mogen werken. Het is wel iets minder bijzonder dan het Binnenhof, zeg ik tegen sommigen. Het blijft een betonnen bunker. Maar het idee dat je op een zetel zit die niet van jou is, en waar mensen op hebben gezeten die ongelofelijk grote dingen voor elkaar hebben gekregen, blijft heel bijzonder. Dat is de gedachte waarmee ik iedere dag naar mijn werk ga. Want dat is het, dit is ons werk hier, met de gedachte dat hier mensen hebben gezeten die dit land vooruit hebben gebracht.

Als je rondreist in de wereld — in mijn rol als voorzitter van de commissie voor Buitenlandse Zaken heb ik veel ambassadeurs moeten spreken en ben ik veel op pad geweest — is het mooi om te zien hoe mensen naar Nederland kijken. Het perspectief van de buitenstaander op Nederland biedt je soms … We vergeten bijna hoe bijzonder ons land is. We zijn een land onder de zeespiegel en het is zo ongelofelijk klein. Ondertussen zijn we de vijfde economie van Europa, de zeventiende economie van de wereld en doen we ongelofelijk mee in de wereld. Het is bijzonder wat wij doen. De enige manier waarop we dat voor elkaar hebben kunnen krijgen, is doordat we in dit land met elkaar hebben samengewerkt. We hebben verschillen niet onder stoelen of banken geschoven, maar aan het einde van de dag wisten we altijd: we leven onder de zeespiegel; als we droge voeten willen houden, dan zullen we moeten samenwerken. Het is vanuit die houding dat hier in het parlement door al die mensen die voor ons zijn gekomen, grootse dingen zijn gedaan. Of het nou gaat over de Deltawerken, het homohuwelijk, de Algemene Ouderdomswet of het vrouwenkiesrecht: juist met die houding zijn we erin geslaagd om grote stappen vooruit te zetten.

Ik denk dat het signaal van de kiezer helder is geweest. Mijn felicitaties aan alle partijen die hebben gewonnen, maar in het bijzonder aan D66 en het CDA. Ik denk dat de kiezer daar een signaal mee heeft gegeven. Het is misschien niet alleen een inhoudelijk signaal over de standpunten die een kiezer heeft, maar ook een hele duidelijke keuze voor een mentaliteit die nodig is in de politiek. Dat is een mentaliteit gericht op samenwerken, niet alleen op het uitvergroten van alle verschillen, maar ook op het zoeken van raakvlakken, zonder je eigen meningen en opvattingen tekort te doen, want er zijn grote verschillen. Ik denk dat dat een duidelijk signaal is. Ik denk dat er een belangrijke verantwoordelijkheid bij ons allemaal ligt om daar iets mee te doen.

Ik ben optimistisch. Ik zie dat er een nieuwe generatie fractievoorzitters in de Kamer zit, generatiegenoten, waarbij ik echt het gevoel heb dat ze het anders willen gaan doen. Ik heb dan ook veel vertrouwen in de tussenstap die Wouter Koolmees als verkenner heeft voorgesteld. Dat gezegd hebbende vind ik eigenlijk dat hij weg moet bij de NS. Dat is niet omdat de treinen nooit op tijd rijden, maar in de gesprekken die ik met hem heb gehad, heb ik gewoon gezien … Ik ga richting een compliment, meneer Koolmees. Maar ik wil dit nog wel even rekken, hoor! We hebben gezien wat voor een uitstekende politicus daar zat: wars van eigenbelang of ego, maar gericht op het algemeen belang om ervoor te zorgen dat dit land vooruitkomt, met

scherpe en toch ook wel vervelende vragen. Veel dank voor het werk dat u heeft gedaan. We hopen u dus terug te zien.

Onze missie is simpel. 1,3 miljoen mensen hebben op onze partij gestemd. 1,3 miljoen is een heleboel. Die mensen verdienen het dat wij keihard voor ze gaan knokken. Dat geldt ook voor alle andere kiezers die hebben gekozen voor verandering. Dat kunnen we doen vanuit de oppositie, maar we zijn ook zeer bereid om dat te doen vanuit de coalitie. We gaan nu kijken wat dat gaat worden. Nederland wil vooruit. Het is aan eenieder van ons om daaraan bij te dragen in de beste traditie van ons land: de sociaaldemocratische belofte dat mensen vooruitkomen in het leven. Voor steeds minder mensen geldt dat. Mijn levensverhaal en het levensverhaal van velen van jullie, is dat je misschien ooit bent geboren als een dubbeltje, maar toch het parlement hebt kunnen bereiken. Voor te veel mensen is die weg omhoog niet meer mogelijk, omdat er geen trap meer is, maar een steile helling bekleed met zeep. En als je valt, zitten er gaten in het vangnet dat onze samenleving zou moeten hebben. Ik denk echt dat het aan een nieuwe coalitie is om ervoor te zorgen dat we dat gaan herstellen.

Dat er snel een nieuw kabinet nodig is, is wat mij betreft helder. Na allerlei opmerkingen van partijen hier over de verkiezingsuitslag en de legitimiteit daarvan, was het niet de minister van Binnenlandse Zaken die opstond en ging staan voor het telproces binnen de gemeenten. Hij liet er toch onduidelijkheid over bestaan. Ik denk dat dat niet goed is. Ik denk ook niet dat het goed is dat nu één partij met 22 zetels de meerderheid heeft in de ministerraad. Kwade tongen zouden kunnen beweren dat ze nog nooit zo veel macht hebben gehad en dat daarmee een lange formatie helemaal geen probleem zou hoeven zijn. Voor de verkiezingen hebben we allemaal de belofte gedaan om snel een kabinet op het bordes te hebben. Ik denk dat we die belofte gestand moeten doen.

Tot slot, voorzitter. Ik dank de heer Koolmees nogmaals voor zijn advies. Heel veel succes bij uw andere baan, maar ik vind dit u toch echt beter staan.

De **voorzitter**:
De heer Bontenbal, CDA.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Voorzitter. Op 29 oktober hebben bijna 11 miljoen Nederlanders hun stem uitgebracht. Dat lijkt gewoon, maar het is bijzonder. Minder dan 7% van de wereldbevolking leeft namelijk in een echte democratie. We zijn dus enorm bevoorrecht. We hebben een samenleving opgebouwd waarin ieder mens telt, waarin de rechten van minderheden worden beschermd, waarin mensen zich als vrije burgers kunnen ontplooien. Er is vrijheid om te geloven, vrijheid om je mening te uiten, vrijheid om je leven vorm te geven naar eigen levensovertuiging, vrijheid van vereniging. Dat is wat de democratie mogelijk maakt. Dat is uniek in de geschiedenis van de mensheid. Het vraagt van burgers ook actief burgerschap, namelijk je inzetten voor de democratie. Het vraagt van politici om heel zorgvuldig om te gaan met het vertrouwen dat burgers aan ons geven. Dat vertrouwen heeft de afgelopen jaren schade opgelopen. De politiek heeft onvoldoende resultaten geboekt en noodzakelijke hervormingen vooruitgeschoven. We zullen daarom het vertrouwen van kiezers moeten terugwinnen, want onze parlementaire democratie is een verworvenheid waarvoor gestreden is, waarvoor offers zijn gebracht.

Voorzitter. Het CDA is blij met de verkiezingsuitslag. We beschouwen de achttien zetels niet als een beloning voor ons werk, maar als een opdracht om het geschonken vertrouwen waar te gaan maken. Het CDA wil werken aan een stabiel kabinet met een ambitieuze agenda die aan de slag gaat met een blik op de lange termijn. We willen moedige keuzes maken, noodzakelijke hervormingen doorvoeren en de uitvoering van beleid versterken.

We danken de verkenner, de heer Koolmees, voor het werk dat hij de afgelopen dagen heeft geleverd om te verkennen wat de volgende stappen moeten zijn om tot een coalitie te komen. Wij kunnen zijn redeneerlijn in het verslag goed volgen en geven dan ook graag opvolging aan zijn advies om samen met D66 aan de slag te gaan met het opstellen van een ambitieuze agenda die antwoord geeft op de grote vraagstukken die medebepalend zijn voor de toekomst van Nederland: wonen, migratie, stikstof, economie en onze internationale veiligheid. Het is de meest realistische vervolgstap om stilstand te voorkomen. Daarom willen we als CDA graag aan de slag met de inhoud, om via de inhoudelijke route toch verder te komen.

Voorzitter. We zullen niet alleen met de inhoud aan de slag moeten, maar ook met de cultuur in de Tweede Kamer. De grootste partij heeft 26 zetels behaald en is daarmee de kleinste grootste partij in de politieke geschiedenis. De vijf grootste partijen in de Tweede Kamer liggen qua zetelaantallen niet ver uit elkaar. Deze complexe uitslag betekent dat we de komende jaren op een andere manier te werk moeten gaan. We hebben een andere politieke cultuur nodig in de Tweede Kamer. Als we weer doen wat we altijd deden, krijgen we wat we de afgelopen jaren kregen.

In zijn verslag schrijft de verkenner, en dan citeer ik hem: "Het is in een vertegenwoordigende democratie zo dat de gekozenen een mandaat hebben dat hen de verantwoordelijkheid geeft meer te doen dan de opvattingen van hun kiezers te verwoorden. Zij dragen ook een verantwoordelijkheid voor het overkoepelende belang van Nederland. Dat brengt met zich mee dat, nadat het stof van de verkiezingsstrijd is neergedaald en de standpunten zijn verduidelijkt, het denken en het gesprek tussen partijen verdergaat." Einde citaat. We zullen de bereidheid moeten tonen om het landsbelang boven het partijbelang te laten gaan. We zullen over onze schaduw heen moeten stappen en moeten samenwerken.

Voorzitter. De politieke logica van het verleden zou ons, het CDA, nu voorschrijven om achterover te leunen en eerst anderen te laten zoeken naar een oplossing. Maar dat is niet wat we gaan doen. We stappen naar voren omdat een andere cultuur in de Tweede Kamer bij onszelf begint. Om een begin te maken met het herstel van vertrouwen in de politiek is samenwerken en resultaten bereiken onze opdracht. We moeten daarin niet de weg van de minste weerstand willen kiezen, want dat is de afgelopen jaren te vaak gebeurd. Voor het CDA weegt zwaar mee dat we ons zorgen maken over het bestuur van Nederland. Een lange formatie zet Nederland nog verder op achterstand. Dat kunnen we ons prachtige land echt niet aandoen.

Voorzitter. We moeten het op een andere, betere manier gaan doen, maar dat geldt voor ons allemaal. Waarom zou de Tweede Kamer niet de plek worden waar burgers van Nederland zien dat we het belang van ons land hoger plaatsen dan ons partijbelang? Waarom zou de Tweede Kamer niet de plek worden waarin de coalitie er niet op uit is de oppositie buiten spel te zetten en waarin de oppositie er niet op uit is een kabinet pootje te haken? Waarom zou de Tweede Kamer niet de plek worden waarin niet de grootste mond respect afdwingt, maar degene die door hard werken en verstandig beleid concrete resultaten boekt die Nederland sterker maken?

Laten we met elkaar uit onze loopgraven komen, want Nederland snakt naar een andere politieke cultuur. We kunnen daar de komende weken al een begin mee maken. Het CDA pakt deze handschoen op.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Goedemorgen. Ja, het klonk allemaal goed. Ik heb een vraag aan de heer …

De heer **Bontenbal** (CDA):
U bent nog wel echt de oude mevrouw Ouwehand, zoals we die ook van voor de verkiezingen kennen!

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Toch? Jawel, jawel.

Ik heb een vraag over die politieke cultuur, want ik heb me eerlijk gezegd wel een beetje verbaasd over waarom iedereen doet alsof het zo vanzelfsprekend is dat de VVD weer in het kabinet komt. Ik hoor wat geroffel achter mij. Iemand moet erover beginnen, toch? Ik werp me graag op. Maar ik heb een concreet voorbeeld waar ik zorgen over heb. Het vorige kabinet had eindelijk een beetje werk gemaakt van de aanbevelingen van de commissie-Roemer, die hier al jaren liggen. Als het ook in de verkiezingscampagne de hele tijd over migratie gaat, kan je niet weg blijven kijken bij die toch best wel goede aanbevelingen over arbeidsmigratie. Toen heeft de VVD-minister een dag na de verkiezingen aan de Kamer laten weten dat ze dat wetsvoorstel toch maar niet gaat doorzetten. Ik hoop, als ik de heer Bontenbal zojuist hoorde, dat het niet de politieke cultuur vanuit het kabinet is die hij wil gaan voortzetten.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik heb in mijn bijdrage, zeg ik via de voorzitter, iets gezegd over het huidige kabinet en de smalle basis waarop het staat: 26 zetels en 2 partijen. Dat is voor mij dus ook niet dezelfde situatie als in het verleden met een demissionair kabinet. Er wordt weleens de grap gemaakt dat in sommige periodes in het verleden, als er een demissionair kabinet zat, het land ook prima geregeerd werd, maar ik vind dat nu met 2 partijen en die 26 zetels wel erg kwetsbaar. Ik denk dus dat het goed is dat er inderdaad haast gemaakt wordt met de formatie, ook vanuit die gedachte dat dit wel erg kwetsbaar is. Ik zou niet willen zeggen dat het dit gedrag uitlokt, maar laten we de ruimte waarin dit kan gebeuren in ieder geval niet te lang laten duren.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ja, zeker, dat is een oplossing, maar mijn vraag gaat natuurlijk over de cultuur die een partij als de VVD onder de leiding van mevrouw Yeşilgöz nog altijd schaamteloos uitdraagt. Ik ben het dus heel erg eens met de heer Bontenbal dat we hier in het landsbelang moeten opereren. We moeten durven kijken hoe die problemen in elkaar zitten en wat de verstandige oplossingen ervoor zijn, ook als dat voor je eigen partij misschien moeilijk is. Ik ben het daar helemaal mee eens, maar ik vind het niet vanzelfsprekend dat een partij die opnieuw deze totale minachting van de Tweede Kamer heeft laten zien, een dag na de verkiezingen pas laat weten een wetsvoorstel toch niet in te gaan dienen, omdat de partij is bewerkt door de lobby. Aan die politieke cultuur zouden we een einde moeten maken. Ik hoop dat de heer Bontenbal het samen met de heer Jetten in het vervolgproces niet alleen maar heeft over de politieke cultuur hier in de Kamer, maar zich heel goed afvraagt welke cultuur we willen vanuit het kabinet dat we gaan formeren.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Er is hier in de Kamer de stijlfiguur waarbij je een vraag stelt en vooral een heel betoog zelf houdt waarin een heel duidelijke mening klinkt. Ik kan die volgen, maar zoals u in mijn betoog heeft gehoord, vind ik ook dat partijen zelf het goede voorbeeld moeten geven. Dat is wat wij zelf proberen. Ik hoop dat het zo'n aanzuigende werking heeft, zo zou ik bijna zeggen, dat andere partijen dat ook volgen. Mijn oproep om te werken aan een andere politieke cultuur geldt volgens mij voor ons allemaal. Wij willen er als fractie, als partij vooral zelf ook het goede voorbeeld in geven.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Ik denk dat de heer Bontenbal heel terecht zegt dat het land snakt naar inhoudelijke politiek die dingen voor elkaar weet te krijgen in plaats van zaken uitstelt, geitenpaadjes vindt en politieke ophef veroorzaakt door elkaar de maat te nemen. De afgelopen twee jaar was er sprake van een glijdende schaal naar beneden. Ik wil de heer Bontenbal en de heer Jetten graag complimenteren omdat zij een moedige stap naar voren zetten, die niet per se politiek logisch is, hun nek uitsteken en een verhaal schrijven, zo van: hoe komen we wel uit de impasse? Daarvoor zijn vijf belangrijke thema's genoemd. Alleen, ergens zijn wij ook verwante partijen. Wij weten dat het niet meteen betekent dat je gemeenschappen bouwt als je huizen bouwt. Daarom ben ik heel benieuwd hoe de heer Bontenbal dat schrijven voor zich ziet. Wordt het alleen een benadering van het hoe in het technocratische? Of wordt het ook een benadering in hoe wij bouwen aan een land dat weer opbloeit en waarin nieuwe generaties elkaar weer in de ogen kijken in plaats van individualiseren en zich van elkaar afkeren?

De heer **Bontenbal** (CDA):
Dit vind ik een mooie vraag. Het is wel mijn ambitie om niet alleen een technocratisch verhaal te maken. Ik zie wel aanknopingspunten. De heer Jetten heeft een mooie campagne gevoerd. Hij heeft het gehad over gemeenschapszin. Een D66'er die begint over gemeenschapszin? Kom daar maar

eens om! Dat was voor mij de reden waarom ik er met een positieve blik naar keek en dacht: volgens mij moet ik eens met die partij gaan praten, want er is blijkbaar meer overlap dan ik al die tijd heb gedacht. Ik hoorde net: het liberalisme heeft gewonnen. Ik ken D66 als een partij die ook de vrijheid van individuen belangrijk vindt. Dat vinden wij ook, maar wij zullen als christendemocraten altijd zeggen dat individuen nooit bloeien buiten een gemeenschap. Daarom was ik dus ook blij dat er iets gezegd werd over gemeenschapszin en een sterke samenleving. Ik ga daar de komende drie weken graag met collega Jetten en zijn secondant het gesprek over aan.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Het goede nieuws is dat de VVD achter mij onrustig wordt, dus een aantal liberalen ruiken onraad. Maar ik vind het volgende belangrijk. Als Nederland vooruit wil komen, dan zullen we echt af moeten van het kille denken, namelijk dat als Den Haag een aantal Excelsheets neerlegt, de oplossingen in het land wel worden gevonden. Echt wissels omzetten vraagt ook om een leiderschap dat zich wil verdiepen in de situaties van mensen, niet alleen in de Randstad, maar ook verder in de regio. Dat is mijn tweede vraag. Heel logischerwijs heeft de verkenner gezegd: ik vlieg via de inhoud een aantal grote thema's aan waarop het vastloopt. Maar wij weten allebei — zo hebben we ons ook opgesteld in de afgelopen jaren — dat het juist voor heel veel provincies die niet bij de Randstad horen heel hard is geweest. Er zijn allerlei beloftes gedaan zonder dat daarop geleverd is. Ik zou daarom de heer Bontenbal willen verzoeken om bij dat inzoomen op deze thema's ook specifiek aandacht te hebben voor de regio's die te weinig hebben gehad terwijl ze dat wel verdienen — of het nou gaat om een Lelylijn, om woningbouw of om werkgelegenheid die de overheid kan geven op al die andere plekken.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik beschouw dit als een oproep van mevrouw Bikker aan deze twee partijen. Wij hebben gezegd dat we niet alleen een document willen schrijven dat een samenvatting is van wat wij zelf willen, maar dat er ook uitnodigingen in moeten zitten naar andere partijen. Ik neem dit dus mee in mijn achterhoofd. U zei ook iets, terecht, denk ik, over uitvoerbaarheid. Ik ben blij met beide verkenners, omdat ze volgens mij complementair zijn aan elkaar. De heer Wijers brengt, denk ik, echt het economische verhaal mee: waar moet het met Nederland heen? De heer Buma brengt, denk ik, mee dat dingen ook uitvoerbaar moeten zijn. Juist burgemeesters weten volgens mij heel erg goed dat Den Haag heel veel beleid kan maken dat in de praktijk niet werkt. Ik ben dus blij met die combinatie. Ik denk dat alles wat we verzinnen, bedenken en opschrijven langs de lat van uitvoerbaarheid moet worden gelegd. Zeker als het gaat over bijvoorbeeld landbouw, kan Den Haag heel veel willen, maar uiteindelijk moeten we ook uitvoeringsorganisaties hebben die het goed kunnen uitvoeren. Daar zitten vaak knelpunten. Dat moet, denk ik, ook meegenomen worden.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Dank. Ik ben blij met die bereidwilligheid, want ik denk dat Nederland dat keihard nodig heeft. Mijn derde en laatste vraag ziet op het volgende. Er komt over drie weken een document met, naar ik hoop, hele concrete afspraken over hóé we dat gaan doen, in plaats van alleen vergezichten. Die zijn overigens wel belangrijk, want zonder vergezichten kun je geen reis gaan maken. Maar ik heb dan wel een vraag aan het CDA. Daar zitten dan een aantal hoofdthema's in, maar wij weten allebei dat er ook een immateriële agenda is, die tot een hele grote clash kan leiden op een later moment in een formatie, zoals in de afgelopen jaren gebeurd is. Hoe denkt de heer Bontenbal te voorkomen dat medisch-ethische wetgeving, artikel 23, zaken waarvan de liberale agenda telkens zegt "we willen hieraan morrelen en het oprekken"... Hoe wil de heer Bontenbal voorkomen dat we, na die hele cruciale fase, waar het hele land om staat te springen, namelijk dat we eindelijk die problemen gaan aanpakken in plaats van dat we elkaar weer de koppen inslaan, als dat document er straks ligt, weer terugkeren naar die oude politiek? Hoe wil hij ervoor zorgen dat we nu juist wel een pad inslaan — laat ik 'm positief formuleren — waarbij dat document verder kan groeien tot iets waarmee een kabinet aan de slag gaat, in plaats van dat we de liberale agenda weer vooropzetten?

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik denk dat een deel van het antwoord al zit in het feit dat er prioriteiten gekozen zijn. Partijen hebben hiermee ook gezegd: wat zijn nou de belangrijkste dingen die moeten gebeuren? Dat staat in de opdracht. Ik ben dus blij dat deze prioriteit gekozen wordt. En voor de rest zou ik, misschien toch een beetje plagend richting mevrouw Bikker, willen zeggen: dit zijn thema's die voor haar heel belangrijk zijn; ze kan zichzelf altijd uitnodigen om aan de tafel te komen zitten om mee te onderhandelen ... in een latere fase.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
Ik liet even een pauze vallen. Ik dacht: er komt nog iets achteraan.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
You never know! "Gaan we niet doen", roept mevrouw Bikker.

De heer **Dassen** (Volt):
Dank aan de heer Bontenbal voor zijn betoog. Mooi. Het zijn moedige keuzes, ook over de cultuur in de Kamer. Ik denk dat dat ontzettend belangrijk is. Daarover heb ik dadelijk nog een andere vraag. Zowel de heer Jetten als de heer Bontenbal noemde net de vijf thema's die ook door de verkenner worden aangemerkt. Dat zijn belangrijke thema's, maar ik denk ook dat het belangrijk is dat we verder kijken dan die thema's. Er zijn twee specifieke punten waarvan ik denk dat die zo cruciaal zijn voor onze toekomst dat ik graag van de heer Bontenbal hoor of die niet ook meegenomen moeten worden. Het eerste is Europa. Veel van de thema's die hier genoemd worden, kunnen niet vooruit als we het niet ook gezamenlijk in Europa doen. Tegelijkertijd zal Europa ook moeten hervormen om te zorgen dat we klaar zijn voor de toekomst. Het tweede thema is digitalisering. Dat is iets wat ik in geen enkele andere brief terug heb gelezen, maar wat volgens mij cruciaal is en als fundament voor veel van dit soort zaken dient. Ik wil aan de heer Bontenbal vragen of hij niet ook van

mening is dat dit dusdanig belangrijke thema's zijn dat we die nu al mee moeten nemen.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Waar ik bang voor ben, is dat er straks zo veel thema's aan gehangen worden dat het uiteindelijk toch het karakter krijgt van een proeve van een regeerakkoord. Dat gaat natuurlijk never nooit in drie weken lukken. Het thema "Europa" is denk ik heel belangrijk, maar het zal ook wel ter sprake komen als het bijvoorbeeld gaat over internationale veiligheid. Ook de andere thema's raken aan Europa. Tegelijkertijd wil ik er wel een beetje voor waken om nu de hele kerstboom helemaal vol te hangen. Ik hoorde de gezondheidszorg en ik hoor nu Europa en digitalisering. Ik vermoed dat straks in bijdragen allerlei andere thema's hier ook nog aan gehangen worden. Wij moeten in drie weken iets maken. Ik wil wel dat het een beetje behapbaar is, dus ik wil mezelf vooral richten op de opdracht zoals die geformuleerd is door de verkenner.

De heer **Dassen** (Volt):
De reden dat ik het vraag, is dat dit in mijn ogen dusdanig belangrijke punten zijn dat als je daar niet mee begint, ze geen centrale rol krijgen, juist in het vervolg. Daar zit mijn zorg wel een beetje, want dit zijn twee fundamentele pilaren waarop al het andere gebouwd gaat worden. De afhankelijkheden zijn natuurlijk heel groot, zeker als je kijkt naar de wereld om ons heen. Ik wil de heer Bontenbal en de heer Jetten toch uitdagen om daar echt kritisch naar te kijken en niet nu te zeggen: ja, maar we hebben al vijf thema's en daar moeten we het mee doen. In mijn ogen mis je dan de pilaren die uiteindelijk die fundamentele thema's stutten.

De heer **Bontenbal** (CDA):
De heer Dassen weet dat ik Europa belangrijk vind en dat ik daar graag over praat. Dat geldt denk ik ook voor de heer Jetten. Als wij nog een avond over zouden hebben en Europa er nog even bij zouden kunnen doen, dan denk ik dat ik D66 daar wel in meekrijg. Maar ik moet even kijken wat er te doen is, want we gaan drie weken alles op alles zetten en enorm ons best doen. Overigens denk ik met u dat Europa cruciaal is voor een heel aantal dingen. Er staan een aantal grote keuzes op het spel. Hoe gaan we het MFK financieren? Kunnen we daar een modernisering toepassen? Hoe maken we Europa slagvaardiger? Hoe maken we Europa slagvaardiger als het gaat over het buitenlandbeleid? Er liggen best wel grote thema's en daar praat ik graag over. Maar ik wil niet beloven dat we daar al heel uitgebreide plannen voor gaan hebben, want dan weet ik zeker dat er straks nog meer dingen bij komen. Dan wordt het een onmogelijke opdracht.

De heer **Dassen** (Volt):
Ja, ik weet dat de heer Bontenbal dit belangrijk vindt. Ik zag namelijk de portefeuilleverdeling van het CDA: de heer Bontenbal zal Europese Zaken doen. Ik ben blij om te horen dat u het in ieder geval mee wil nemen. Als u dan ook nog een avondje vrij wil maken voor digitalisering, ben ik helemaal gelukkig.

Dan heb ik nog een vraag over de cultuur. Ik zag vanochtend de uitspraak van mevrouw Yeşilgöz over dat het politieke midden inmiddels van JA21 tot en met D66 loopt. Ik vond dat een interessante uitspraak, zeker na de afgelopen twee jaar. Ik was benieuwd hoe de heer Bontenbal die uitspraak beoordeelt.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik merk dat ik er weinig zin in heb om nu allerlei andere collega's te gaan becommentariëren. Je kunt sowieso al een halve avond praten over de woorden "politieke midden" en wat de definitie daarvan is. Als het CDA zegt dat het een partij van het midden is, dan bedoelen we dat wij een partij zijn die midden in de samenleving staat en de verbinding vormt tussen de straat en de Staat. Dat bedoelen wij met "het midden". Als het midden kleurloos is, dan vind ik dat een heel naar woord. Ik vind dat het begrip "politieke midden" ook niet zo veel zegt. Het suggereert dat het het midden is op een as met links en rechts. Nou denk ik dat de begrippen "links" en "rechts" best wel moeilijk te definiëren zijn. Ik kan niet zo heel veel met het begrip "politieke midden", behalve in de uitleg die wij er als CDA graag zelf aan geven.

De heer **Dassen** (Volt):
Dat snap ik. De reden dat ik het vraag, is natuurlijk dat we de afgelopen jaren hier in de zaal hebben gestaan. We hebben ook veel over het mensbeeld gesproken: hoe kijk je naar de samenleving, hoe zorg je ervoor dat iedereen in Nederland zich welkom voelt, thuis voelt en mee kan doen? Als na de afgelopen twee jaar de conclusie van de VVD is dat het midden inmiddels inclusief JA21 is, een partij die in het verkiezingsprogramma ook spreekt over remigratie, dan is mijn vraag de volgende. Als dat de conclusie is van de VVD, dan moeten we oppassen dat we niet verder de opschuiving maken die we de afgelopen jaren al hebben gezien. In mijn ogen is het belangrijk om dat mee te nemen in de verdere onderhandelingen en dat het CDA als D66 daar scherp op blijven.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ja, daar zullen wij scherp op zijn. Maar ik ga dan toch ook een kleine kritische vraag terugstellen.

De **voorzitter**:
Nee, nee, nee, nee, nee, nee, nee, nee, nee.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Dan hou ik het bij een retorische opmerking, voorzitter. Een nieuwe politieke cultuur begint bij alle partijen zelf. Het is natuurlijk niet moeilijk om hier in de Kamer partijen aan te wijzen waar je het heel erg mee oneens bent, ook qua stijl. Maar ik vind ook dat we in deze Tweede Kamer misschien zelf ook iets meer het goede voorbeeld moeten laten zien. Dat werkt ook besmettelijk.

De heer **Dassen** (Volt):
Daar ben ik het helemaal mee eens, dus daar laat ik me graag door de heer Bontenbal op uitdagen. Ik denk alleen ook dat de nieuwe politieke cultuur betekent dat je de basisprincipes van rechtsstaat en democratie met elkaar hooghoudt, dat je daar ook voor durft blijven staan en dat je dat niet op een makkelijke manier wegschuift als "een andere mening". Ik denk dat dat onderdeel is van een cul-

tuur die we volgens mij allebei onderstrepen en waar we onszelf ook hard voor moeten blijven maken.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik denk dat ik mede namens de heer Jetten spreek als ik zeg dat wat wij willen maken altijd binnen de grenzen van de rechtsstaat is. Sterker nog, wij hebben beiden de intentie om de rechtsstaat te versterken. Bij ons zul je dus geen beginselverklaring bij een akkoord zien. Het is volgens mij gewoon iets wat we moeten doen. Er is dus geen discussie over het belang van de democratische rechtsstaat en een politiek die zich binnen de grenzen van die democratische rechtsstaat begeeft.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik heb geluisterd naar het betoog van de heer Bontenbal. Ik hoorde veel stichtelijke woorden over hoe het allemaal zou moeten en hoe het in de toekomst moet. Maar de heer Bontenbal vergeet er wel bij te noemen dat het CDA, even los van de afgelopen twee jaar, minimaal vijftien jaar in een regering heeft gezeten, en daarvoor ook nog, in de jaren tachtig, negentig. Het komt op mij een beetje over als: de laatste twee jaar is Nederland helemaal ten onder gegaan en dat moeten we herstellen. Maar heel veel van dat beleid … Ik wijs ook even op het feit dat de Ombudsman onderzoek gaat doen naar hoe boeren de afgelopen tien jaar zijn behandeld door de overheid. Ik mis wel een beetje zelfreflectie. Wat gaat het CDA, of de heer Bontenbal als partijleider, nu anders doen dan de afgelopen kabinetten? Het CDA heeft daarin gewoon aan de basis gestaan van heel erg veel leed: herstel Groningen, toeslagen, PAS-melders, mensen in de knel. Dat mis ik. Als je een nieuwe politieke cultuur wil, zeg ik via de voorzitter tegen de heer Bontenbal, hoort daar ook zelfreflectie bij. Het CDA heeft jarenlang in kabinetten gezeten waardoor veel mensen in de ellende zijn gekomen. De coronatijd wil ik ook nog even benoemen. Dat was een gespleten samenleving: mensen die niet gevaccineerd werden of wilden worden, werden weggezet, ook door de heer Bontenbal persoonlijk, op Twitter. Wat gaat het CDA zo meteen anders doen …

De **voorzitter**:
Sst.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
… dan men de afgelopen tijd heeft gedaan? Want inderdaad, als je doet wat je deed, krijg je wat je kreeg.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik denk dat één verwijt mij juist níét gemaakt kan worden, namelijk dat wij niet reflectief zijn geweest. Wij hebben in 2023 een verkiezingsnederlaag geleden en gingen naar vijf zetels. De vraag was toen zelfs of de christendemocratie überhaupt in Nederland nog verder kon. Dat heeft bij ons die reflectie op gang gebracht. In mijn eerste interviews die ik heb gegeven heb ik gereflecteerd op de geschiedenis van het CDA, op onze rol in vorige kabinetten. Ook de afgelopen debatten, zelfs in campagnetijd, ben ik daarop teruggekomen, ook als het gaat om wat er gebeurd is op het migratiedossier en het landbouwdossier. Ik heb op al die dossiers de afgelopen twee jaar heel vaak gereflecteerd en heb ook vaak de hand in eigen boezem gestoken. Het gaat erom dat je laat zien dat je het anders wil doen. Ik beschouw de verkiezingsuitslag voor het CDA niet als een beloning, maar wel als het begin van vertrouwen van de kiezer. De kiezer ziet dat wij het op een andere manier willen doen. Ik ga daarmee verder. Ook de manier waarop ik er vandaag sta en waarop wij nu in de formatie te werk gaan, laat denk ik zien dat wij voortzetten wat wij de afgelopen twee jaar hebben gedaan.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
In de campagne hoorde ik de heer Bontenbal gretig ingaan op de heer Timmermans, de voormalig partijleider van GroenLinks, toen het over het onteigenen van boeren ging. Heel veel boeren die nu een spandoek van het CDA in hun weiland hebben, kunnen straks misschien wel een spandoek plaatsen met de tekst "Wij zijn door het CDA onteigend". Er wordt gewoon gesproken over mensen hun levenswerk afpakken. Het woordje "onteigenen" is heel technisch. Onteigenen gaat sowieso helemaal niks helpen bij natuurherstel. Het slaat echt helemaal nergens op om dat te doen. Maar je wilt mensen hun levenswerk wel afpakken. In de verkiezingscampagne werd dat gewoon eventjes gezegd. Dus ik stel nogmaals mijn vraag en ik voeg er nog even een vraag aan toe. Gaat dat onder een nieuw kabinet waarin het CDA zit inderdaad gebeuren? Het andere punt is dat er geen antwoord is gekomen op mijn vraag. Ik hoor de heer Bontenbal alleen zeggen: we hebben gereflecteerd en we gaan het anders doen. Mijn vraag is: wát gaat het CDA de komende periode anders doen dan wat het heeft gedaan in al die decennia aan kabinetten? Ik refereer dan met name aan die vijftien jaar.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik ben zelf van 1982, dus toen Ruud Lubbers premier werd, werd ik geboren. Ik loop nu vier jaar in de politiek rond. In 2021 werd ik Kamerlid en in 2023 lijsttrekker. Ik denk dat ik kan zeggen dat Nederland heeft kunnen zien dat wij op een andere manier politiek bedrijven. Dat hebben we nu twee jaar gedaan op een constructieve manier. We hebben het kabinet op momenten ook geholpen. We hebben overlegd over begrotingen. Ik denk dat wij iets hebben laten zien, namelijk die andere politieke cultuur die ik voorstel. Dus als u mij vraagt wat ik anders ga doen, dan wordt mijn antwoord: ik ga helemaal niks anders doen vergeleken met wat wij de afgelopen twee jaar hebben gedaan. Wij zijn iets begonnen in 2023. Daar geloven we in. We doen niet wat de kiezer graag wil horen. We doen hetgeen waarvan we vanuit onze overtuigingen denken dat het moet gebeuren. We kiezen niet voor de makkelijke weg. Dat zullen we ook de komende tijd niet doen. Dus wat u de afgelopen twee jaar van ons, het CDA van nu, gezien heeft, gaat u de komende jaren onder mijn leiding krijgen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dus we gaan een CDA zien dat boeren gaat onteigenen, want dat is in de verkiezingscampagne duidelijk gezegd. "Ja, dat onteigenen is echt een moeilijke keuze, echt een moeilijke keuze." Ik heb ook al gezegd dat als je iemand aan de rand van het ravijn zet en hem vertelt dat je hem naar beneden duwt, je ook kunt zeggen: ja, het is een moeilijke keuze, iemand naar beneden duwen, maar ik ben wel eerlijk geweest; ik ben heel eerlijk, open en transparant geweest. Maar aan het einde van de rit ligt iemand wel dood op de bodem van het ravijn.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Voorzitter, waar het CDA niet aan mee wil …

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nee, maar sorry …

De **voorzitter**:
Neenee, de heer … Mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
O, zegt u nou alweer "meneer" tegen mij?

De **voorzitter**:
Nee, ik zei: de heer. Dan moet u niet reageren.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
O, sorry. Dus dan kun je zeggen "moeilijke keuzes en eerlijk zijn", maar het is wel gezegd in de campagne, dus ik ben ook bang dat dat dan gaat gebeuren. Dat is nog even los van het feit — dat zeg ik er nogmaals bij — dat onteigening op basis van stikstof helemaal niets helpt. Je pakt mensen hun levenswerk af. Dan vraag ik nu heel concreet aan de heer Bontenbal wat hij dan anders gaat doen. Gaan er boeren onteigend worden op basis van stikstof, ja of nee? Is dat een onderwerp dat u gaat meenemen in uw document straks? Waar moeten boeren op rekenen? Kunnen ze onteigend worden door een kabinet van CDA, D66 en puntje puntje? Ja of nee?

De heer **Bontenbal** (CDA):
Ik ga in ieder geval niet meedoen aan een politiek van angst zaaien. Dat heeft de hele discussie ook niet verder geholpen, aan beide kanten niet. Dus zowel discussies over "we gaan morgen de veestapel halveren" als discussies zoals mevrouw Van der Plas die nu voert, helpen niet, denk ik. Als u mij vraagt wat we gaan doen, zeg ik dat in mijn verkiezingsprogramma staat wat we gaan doen. Ik ben er steeds helder over geweest. Nederland zit in die stikstofimpasse en de landbouwsector verdient toekomstperspectief. In mijn verkiezingsprogramma staat: we gaan doen wat nodig is. Zo zit ik ook in de wedstrijd.

Dan over onteigening. Mevrouw Van der Plas is een van de voorvechters van bijvoorbeeld de Nedersaksenlijn. Zij is er trots op dat ze die in een begroting heeft gekregen. De Nedersaksenlijn gaat vermoedelijk door natuur en over landbouwgrond. Je wilt dat in goed overleg met de boeren doen. Maar stel nou dat er één boer is die op de weg naar de Nedersaksenlijn ligt. Mijn vraag aan mevrouw Van der Plas is: moet die gedwongen uitgekocht worden, ja of nee? Dat is heel gewoon bij heel veel projecten die met infrastructuur te maken hebben. Uw eigen staatssecretaris van Defensie is aan het kijken wat er moet gebeuren met grond die voor Defensie nodig is. Er zijn heel veel typen projecten waarbij dit een discussie is. Gedwongen onteigening is niet iets wat wij graag willen. Absoluut niet. Dat zou hooguit iets helemaal aan het einde van een heel lang traject kunnen zijn. Het is onze inzet om dit samen met de boeren te doen. Wij hebben steeds gepleit voor een stikstoffonds, want wij willen ook dat het financieel geregeld wordt voor de boeren. Het CDA gaat niet tegenover de boeren staan. Het CDA gaat naast de boeren staan en wil dat Nederland van het stikstofslot af komt. Dat is in de afgelopen jaren niet gelukt, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nee, dat is niet gelukt en daar heeft het CDA ook hard aan meegewerkt.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Nee, u moet wel de waarheid vertellen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik ga gewoon verder. De linkerkant van de Kamer is weer op de oude manier bezig met lachen. Maar goed, lekker lachen, jongens.

Wat de heer Bontenbal hier doet, deed de heer Timmermans ook in de verkiezingsdebatten, namelijk twee dingen door elkaar halen als we over onteigening beginnen. Men is totaal niet op de hoogte van wat er speelt. Ik heb het over onteigening op basis van stikstof. Dat is echt iets compleet anders dan dat je ergens gaat bouwen. Op het gebied van Defensie is helemaal nog geen sprake van onteigening. Onze zeer gewaardeerde staatssecretaris Gijs Tuinman is juist aan het kijken hoe boeren gezamenlijk op een hybride manier Defensie en landbouw kunnen uitoefenen. Daar is dus helemaal geen sprake van.

Wat betreft de regio, zoals mevrouw Bikker zei … De regio is helemaal niet vergeten door BBB. De Nedersaksenlijn gaat ontzettend veel betekenen voor de groei en ontwikkeling van Noordoost-Nederland. Als je het al over onteigening zou hebben, dan gaat het hier niet over onteigening op basis van stikstof. Dat is het hele punt: onteigenen op basis van stikstof. Het gaat om de gedachte dat je iets kunt doen voor stikstof en natuurherstel als je een boer zijn levenswerk afpakt, die daar al zeven generaties zit. Dat helpt gewoon niet.

De **voorzitter**:
Gaat u …

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Tot slot, voorzitter. Je zaait juist angst als je in een verkiezingscampagne zegt: "Onteigenen? Daar ben ik het wel mee eens. Dat is misschien een moeilijke keuze, maar als het moet, dan moet het." Dat is angst zaaien.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Sorry, maar ik kan hier niks mee. Ik wil terug naar een politiek die Nederland van het stikstofslot haalt. Ik wil naast de boeren gaan staan. U heeft in de afgelopen twee jaar gezien dat wij dat constructief hebben gedaan. Wij waren de partij die het stikstoffonds opnieuw wilde vullen. Wij waren steeds voor wetgeving die de boeren hielp. Wij hebben in de afgelopen twee jaar laten zien hoe wij in de wedstrijd zitten. Laten we nu niet weer allerlei totempalen uit de campagnes hier neerzetten, want daar wordt Nederland echt niet beter van.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Door die totempalen ... Je voert campagne omdat er verkiezingen zijn en dan zouden we nu ineens niet meer mogen terugkomen op wat er in de campagne is gezegd. Het stikstoffonds was voornamelijk bedoeld om boeren uit te kopen. Uit te kopen! Dus ga nu niet doen alsof u de boeren gaat helpen. Het was een boerenoprotfonds en niks meer dan dat.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Dan was het logisch geweest om die 15 miljard uit het stikstoffonds te behouden en op een andere manier aan te wenden voor dezelfde sector. Het is heel onverstandig geweest om dat weg te snijden.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel. De heer Eerdmans van JA21.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Inderdaad, voorzitter, nu gaat het beginnen!

Voorzitter, dank je wel. Ik dacht even dat we voor de lunch klaar zouden zijn, maar ik had buiten Bontenbal gerekend. Dat kan gebeuren. Maar ik ben in ieder geval wel voor de lunch. Dat is ook veranderd! Dat is nieuw.

Voor JA21 waren deze verkiezingen historisch te noemen. We zijn gegroeid van één naar negen zetels. Ik wil best met u delen dat wij daar beretrots op zijn en niet alleen wij als nieuwe fractie, maar ook de rest van de partij: de kandidatenlijst, het bestuur, onze vrijwilligers en JONG21. Alle JA21-leden zijn zeer trots. JA21 is nu de zesde partij van Nederland. Daar mag best heel even bij worden stilgestaan. Dat hebben we overigens bereikt door gewoon keihard te werken, te blijven vertrouwen op de kiezer, de kwaliteit van onze boodschap en elkaar door dik en dun vast te houden, ook als het moeilijk ging: when the going gets tough, the tough get going.

Voorzitter. Op 29 oktober toog Nederland voor de derde keer in vierenhalf jaar tijd naar de stembus. D66 boekte forse winst en werd de grootste partij van het land. Daar wil ik vanaf deze plek de heer Jetten en zijn fractie van harte mee feliciteren. Ook de andere winnaars, het CDA en Forum voor Democratie, wil ik gelukwensen met hun winst, en 50PLUS met haar knappe entree in de Kamer.

Over de hele linie is ons duidelijk geworden dat Nederland opnieuw in ruime meerderheid rechts heeft gestemd; minstens 89 zetels in de nieuwe Tweede Kamer zijn tot het centrumrechtse blok te rekenen. Het hangt er even van af waar je 50PLUS bij telt — maar dan zijn het er soms ook 91. Dat is een geruststellende gedachte, want de grote problemen gaan we niet met links beleid oplossen. Wij moeten dat doen op rechts, niet alleen op migratie, ook op veiligheid, klimaat en onze welvaart. JA21 wil meewerken aan een centrumrechtse coalitie, zoals u ook kunt lezen in het eindverslag van de verkenner, een coalitie van drie winnaars.

Wij danken de heer Koolmees voor zijn inzet en zijn pogingen om een doorbraak te forceren. Die missie is niet eenvoudig. Dat D66 en CDA nu de lead gaan nemen, valt te prijzen, maar het betekent tegelijkertijd dat 89 centrumrechtse zetels voorlopig buitenspel staan. Voor de rechtse kiezer zal dit niet per se een reden zijn om zich erg serieus genomen te voelen. Want, voor de duidelijkheid, rechts stemmen is geen proteststem. Rechts stemmen is mainstream. Het is een duidelijke richting waar de grote meerderheid van Nederland naartoe wil. Met de uitsluiting van de PVV had een andere rechtse partij zeker aan tafel moeten zitten, een rechtse winnaar die niemand uitsluit en ook door niemand wordt uitgesloten. Het ging in deze campagne vaak over moedige keuzes, maar was het dan niet een moedigere keuze geweest om ook D66 met óns aan tafel te zetten? Hoe ziet de verkenner dit? Vindt hij dit advies nu recht doen aan de verkiezingsuitslag? Wij zijn bereid iedereen een eerlijke kans te geven, maar dat D66 en CDA samen met een stevig asielpakket zullen komen dat de instroom flink zal beperken, lijkt ons niet heel erg aannemelijk. Daar maken wij ons zorgen over.

Voorzitter. Maar wat is nou de bedoeling? Gaan D66 en CDA nu inhoudelijk neerzetten hoe zij met z'n tweeën naar de genoemde thema's kijken en daar oplossingen voor aandragen? Dan weten we op voorhand, denk ik, dat er niet heel verrassend een middenstuk uit zal komen. Of gaan ze bij het uitwerken van die thema's rekening houden met hun potentiële partners? Als dát zo is, dan gaan er dus wel inhoudelijke keuzes richting centrumlinks of richting centrumrechts gemaakt worden. Maar dan is de vraag wat de meerwaarde is van een exercitie met z'n tweetjes. Waarom dan niet meer partijen aan tafel?

Voorzitter. De afgelopen twee jaar hebben zich gekenmerkt door stilstand op cruciale dossiers, met een instabiel bestuur en met een Haagse politiek die zich vaker drukker maakte om zichzelf dan om de belangen en de zorgen van Nederlanders. In lijn met onze campagne zijn dit belangrijke inhoudelijke voorwaarden voor JA21-deelname aan een kabinet: immigratiebeperking met het aanscherpen en fundamenteel hervormen van het huidige asielbeleid als hoge prioriteit, en het inzetten op lastenverlichting en koopkrachtverbetering voor huishoudens en ondernemers. In het kader van bestuurlijke slagkracht heeft een coalitie die kan steunen op een meerderheid in de Tweede Kamer hierbij onze voorkeur.

Voorzitter, tot slot. Of JA21 in een coalitie belandt of niet, ik hoop dat de komende jaren één ding zal veranderen in deze zaal. Dat zijn onze omgangsvormen. Wij moeten voor Nederland echt het goede voorbeeld geven in de manier waarop wij met elkaar omgaan. Wij moeten netjes blijven op de inhoud, op de bal en niet op de persoon, hoeveel je ook van mening verschilt. Ik reken hierbij zeker ook op de 55 nieuwkomers in de zaal. Zet 'm op!

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Mevrouw De Vos, Forum voor Democratie.

Mevrouw **De Vos** (FVD):

Voorzitter, ambtgenoten. Twee weken geleden gingen ruim 10 miljoen Nederlanders naar de stembus. Zij brachten hun stem uit op de persoon en de partij die hen de komende jaren in deze zaal mag vertegenwoordigen. Want dat is wat wij zijn: volksvertegenwoordigers. Met zijn 150'en vormen wij de soevereiniteit van Nederland. Ieder van u vertegenwoordigt een groep Nederlanders die u het mandaat heeft gegeven om namens hen richting te geven aan de toekomst van ons land. Op het gebied van migratie, energie, veiligheid, zorg, onderwijs, belastingen, stikstof, EU, democratie enzovoort heeft de kiezer ook deze verkiezingen weer zijn wensen uitgesproken. Het zijn wensen die in verschillende gevallen meerderheden hebben weten te behalen als we kijken naar de verkiezingsprogramma's van de partijen in deze zaal.

Ik noem een paar voorbeelden. Migratie: een ruime meerderheid van 117 zetels steunt strenger migratiebeleid, variërend van een asielstop tot een sterke beperking van de instroom en tot het verplaatsen van asielaanvragen naar een plek buiten Europa. VVD, CDA, GroenLinks-Partij van de Arbeid en ChristenUnie voerden campagne voor een migratiesaldo van 40.000 tot 60.000 mensen per jaar. Het moge duidelijk zijn dat Forum voor Democratie veel strenger migratiebeleid voorstaat, maar het zou een significante verbetering zijn ten opzichte van het migratiesaldo van de afgelopen tien jaar. Het kan met steun van partijen ter rechterzijde op een meerderheid rekenen. Of neem energie: een ruime meerderheid van 124 zetels is voor kernenergie. Wonen: een meerderheid van 76 zetels is voor het behoud van de hypotheekrenteaftrek. Zorg: een ruime meerderheid is tegen verhoging van het eigen risico. Economie en koopkracht: een meerderheid is voor lastenverlichting.

Nogmaals, dit zijn concrete meerderheden, gebaseerd op de verkiezingsprogramma's die alle partijen aan de kiezer hebben voorgelegd, waarop de kiezer zijn stem heeft gebaseerd. Het zou een open deur moeten zijn, maar ik zeg het omdat we dit gegeven juist nu, direct na de verkiezingen, dreigen te vergeten. Juist op het moment dat wij als 150 nieuw verkozen volksvertegenwoordigers recht kunnen doen aan de verkiezingsuitslag en de koers van ons land voor de komende jaren kunnen vormgeven, zetten we onszelf buitenspel. We sturen een verkenner op pad. Dank aan de heer Koolmees voor zijn werk en het prettige gesprek, maar deze verkenner moest ons vertellen wie wel met wie wil praten en wie niet met wie wil samenwerken. Vervolgens wijzen we twee informateurs aan, die een maand achter gesloten deuren met een select aantal partijen gaan praten, waarop onvermijdelijk een maandenlang formatieproces zal volgen, waarin enkele partijen in achterkamertjes gaan onderhandelen over hun standpunten, zodat de coalitie gedurende de rest van de regeerperiode een dichtgetimmerd akkoord kan uitvoeren en de oppositie min of meer buitenspel staat. Het is hetzelfde proces als we de afgelopen jaren steeds opnieuw hebben gezien.

Het is nog maar zeer de vraag of het dit keer überhaupt lukt om tot een werkbare meerderheid te komen, maar een fundamenteler probleem is dat die ene meerderheid van partijen per definitie geen recht doet aan de wensen van de Nederlandse bevolking. Het raakt aan de zogeheten paradox van Ostrogorski, bekend uit de wiskunde en de speltheorie. Door standpunten in het formatieproces tegen elkaar uit te ruilen, kunnen politieke meerderheden ontstaan die helemaal niet steunen op een meerderheid in de samenleving. De meerderheden die in deze zaal bestaan voor strenger migratiebeleid, tegen verhoging van het eigen risico of voor investeren in kernenergie, kunnen worden uitgeruild in het formatieproces, of zelfs volledig verloren gaan, zonder dat duidelijk is wie daar wat precies voor heeft teruggekregen.

Maar het goede nieuws is dat de oplossing voor dit probleem ook in deze zaal aanwezig is, bij u. Wij als 150 volksvertegenwoordigers kunnen, als we dat willen, vandaag nog stemmen over de grote thema's van deze verkiezingen. De programma's van de verschillende partijen zijn daarvoor een prima basis. Ik zal in de tweede termijn dan ook een aantal moties indienen over een aantal grote thema's. Zodra die meerderheden helder zijn, kunnen we een minister-president uit ons midden kiezen, op de wijze waarop we ook een voorzitter kiezen, dus met blind stemmen in meerdere rondes, die vervolgens bij al deze meerderheden vakministers gaat zoeken om de betreffende opdrachten te gaan uitvoeren.

Voorzitter. Deze aanpak heeft drie grote voordelen. Ten eerste doorbreekt die de huidige impasse. We kunnen direct aan de slag met wat de kiezer wil, zonder maandenlange onderhandelingen. Er komt dus geen vertraging, geen eindeloos gepraat, maar daadkracht en duidelijkheid. Ten tweede herstelt deze aanpak het vertrouwen in de politiek. Nederlanders zien dat verkiezingsbeloften worden uitgevoerd en niet verwateren in compromissen. Ten derde maakt die ons wendbaarder, want als een minister faalt, kan de Kamer bijsturen, zonder dat het gehele kabinet valt. Zo is democratie altijd bedoeld.

Voorzitter. Toen Forum voor Democratie in 2017 voor het eerst meedeed aan de Tweede Kamerverkiezingen was onze slogan "Pak je stem terug". Ik zou mijn 149 kersverse ambtgenoten op het hart willen drukken hetzelfde te doen. Pak uw stem terug. Pak uw democratische rol. Laat u de kaas niet van het brood eten door informateurs en achterkamertjes. Laten we de democratie laten werken zoals die oorspronkelijk is bedoeld.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Mevrouw Van der Plas, BBB.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dank u wel, voorzitter. Allereerst wil ik beginnen met een dankwoord aan de Nederlanders die hun stemmen opnieuw aan een sociaal rechts-conservatieve koers hebben gegeven. Voor de rechtsere kiezers die hun stem hebben gegeven aan de zogenoemde middenpartijen en die verwachten dat ook die een sociaal rechts-conservatieve koers gaan varen, wens ik dat hun verwachting uitkomt en dat zij niet alsnog hun stem de linkerkant op zien gaan. Het was ook mooi om te zien dat D66 de Nederlandse vlaggen uitbundig liet wapperen. Het was ook hoopvol dat ook D66 ineens ging pleiten voor een streng asielbeleid. Het is niet te hopen dat dit alleen maar een metafoor was.

Ik feliciteer de fracties die zetels hebben gewonnen — D66, CDA, JA21 en 50PLUS — en hoop dat zij de verwachtingen waar kunnen maken. Natuurlijk ook felicitaties aan de

nieuwe en herkozen Kamerleden. Ik wens iedereen heel erg veel succes.

Gelukkig hebben miljoenen mensen, ondanks hun twijfels, ondanks hun frustraties over de politiek, gebruikgemaakt van hun democratische recht, omdat zij nog steeds geloven dat het beter kan. Daar moeten we iets mee doen, nu meer dan ooit. Want eerlijk is eerlijk: veel mensen hebben hun vertrouwen in de politiek totaal verloren. Ze voelen zich nog steeds niet gehoord, niet gezien en niet serieus genomen. Of je nou boer bent in Overijssel, verpleegkundige in Limburg, kapper in Groningen, woningzoekende in Rotterdam of ondernemer aan de grens, te vaak klinkt het: in Den Haag snappen ze niet wat er in ons leven speelt. Ik begrijp dat, want de kloof tussen Den Haag en het land is nog nooit zo groot geweest. Tekenend daarvoor is het eigen onderzoek van de Nationale ombudsman naar het overheidsbeleid rond boeren. Jarenlang sta ik hier al de noodklok te luiden over het leed aan de keukentafel van de boeren en van de vissers. Het beleid denderde maar door. BBB werkt in het demissionaire kabinet nog steeds hard om dit tij te keren, maar ik hou mijn hart vast voor de toekomst. Meerdere formerende partijen begonnen in de campagne al over onteigening.

Voorzitter. De verkiezingsuitslag is een opdracht om te luisteren naar wat Nederland zegt. En Nederland zegt: doe normaal, werk samen, los problemen op en zorg goed voor ons mooie land. Het gaat vooral om dat laatste, niet voor de camera, niet voor de peilingen, maar voor de mensen thuis. BBB geeft de voorkeur aan een kabinet dat een sociaal rechts-conservatief beleid met gezond verstand gaat voeren. Gezien de grote problemen in Nederland hebben wij ook de voorkeur voor een standvastig kabinet dat op een meerderheid van de Tweede Kamer rust. Daarom kijken wij met een open blik naar de volgende fase. Wij willen een eerlijke, transparante informatiefase waarin gekeken wordt naar wie er nou echt verantwoordelijkheid wil nemen en naar wie wil werken aan oplossingen in plaats van aan politieke winst. Zoals wij vorige week al bij de verkenner hebben aangegeven: ons past bescheidenheid na drie zetels te hebben verloren. Na vier zetels te hebben overgehouden, excuses. Wij zien als BBB op dit moment geen plek voor ons in de nieuwe coalitie. We hopen wel dat er een regering komt met oog en oor voor mensen in het land. Daar heeft BBB ook altijd voor gestreden: een regering die beleid maakt met gezond verstand. BBB zal de nieuwe regering hier vanuit deze zaal en met onze dertien zetels in de Eerste Kamer controleren en bijsturen wanneer dat nodig is.

Voorzitter. Ik hoop dat deze Kamer dit moment gebruikt om het anders te doen. Laten we stoppen met het idee dat politiek alleen maar een wedstrijd is die je moet winnen. Natuurlijk wil elke partij groeien, maar zetelwinst moet niet een doel op zich zijn. Je doel moet zijn om goed voor dit mooie land te zorgen en goed te zorgen voor de mensen die in ons mooie land wonen. De echte winst is te behalen met het terugbrengen van het vertrouwen. De echte winst is te behalen met samenwerking. De echte winst is te behalen met een volksvertegenwoordiging en een regering die weer gewoon praten met mensen in plaats van over mensen en die een voorbeeld zijn voor mensen in Nederland. Dit land is de ruzies en het elkaar aan de enkels afzagen zat. Scherpe debatten? Zeker. Scherpe interrupties? Zeker. Maar altijd met het oog op de bal.

Tot slot, voorzitter. Nederland heeft behoefte aan rust. Nederland heeft behoefte aan duidelijkheid. Nederland heeft behoefte aan een kabinet dat niet alles van bovenaf oplegt aan burgers, vissers, telers en andere ondernemers, maar dat ruimte laat en vertrouwen schenkt. Nederland heeft behoefte aan een kabinet dat boeren, tuinders en vissers niet wegzet als een probleem maar ziet als een deel van de oplossing. Nederland heeft behoefte aan politici en een kabinet die begrijpen dat wonen, werken en zorg niet ophouden bij de ring van de Randstad, maar ook doorklinken in de regio's en op het platteland. Dat is de koers die BBB wil varen, met gezond verstand, met hart voor de mensen en met open armen naar iedereen die wil samenwerken aan een beter en eerlijker Nederland, want uiteindelijk wonen we allemaal in hetzelfde buitengewone land. We willen allemaal dat onze kinderen een huis kunnen vinden, dat onze boeren, tuinders en vissers een toekomst hebben, dat onze zorg betaalbaar blijft en dat we niet vastlopen in regels en bureaucratie waardoor de burgers en de ondernemers worden gemangeld door de overheid. De overheid is er voor de burgers en niet andersom. De overheid moet een vangnet zijn en een trampoline voor haar burgers: een vangnet voor de mensen die in de knel zitten en een trampoline voor de mensen die daarmee verder op eigen kracht ons mooie land nog mooier kunnen maken.

Tot slot dank ik natuurlijk ook de verkenner, de heer Koolmees, voor zijn verslag en wens ik hem veel succes in de toekomst. Laat de trein op tijd rijden, ook op het platteland.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. De heer Van Baarle van DENK.

De heer **Van Baarle** (DENK):
Dank, voorzitter. In de afgelopen twee jaar is ons land in de chaos gestort door een radicaal-rechts experiment, met als hoofdverantwoordelijken Dilan Yeşilgöz en de VVD. De VVD en Yeşilgöz zetten de deur open voor de PVV, en het radicaal-rechtse kabinet was een feit. Dat de VVD en daarna ook BBB en wijlen NSC dit het land hebben aangedaan, mag nooit vergeten worden. Deze partijen zijn niet meer te vertrouwen met de rechten van Nederlanders.

We zagen twee jaar lang een kabinet en partijen die verschrikkelijke uitspraken deden over minderheden. Nederlandse moslimjongeren zouden volgens de staatssecretaris de normen en waarden van Nederland niet onderschrijven. Antisemitisme zou volgens een minister in de islamitische cultuur zitten. Ministers riepen vrouwen op om hun hoofddoek af te doen. Vluchtelingen werden als zondebok gebruikt. Mensen die vluchtelingen helpen, werden als verrader weggezet. De afgelopen twee jaar hebben laten zien dat de politiek meedogenloos hard kan inhakken op de rechten van Nederlanders.

Voor DENK was er daarom maar één weg mogelijk: vanaf het eerste moment hard verzet tegen het kabinet van Yeşilgöz en Wilders. De kiezer heeft gelukkig hard afgerekend met Wilders en zijn PVV, met de gebroken beloftes van Wilders. De mensen hoorden van Wilders "lagere huren", maar ze kregen hogere huren. De mensen hoorden van Wilders "goedkopere boodschappen", maar ze kregen

dure boodschappen. De mensen hoorden van Wilders "nu het eigen risico weg", ze kregen een torenhoog eigen risico. Wilders heeft Nederland voorgelogen en daarvoor is hij snoeihard afgestraft.

Maar we mogen niet achteroverzitten, want Wilders mag misschien uit de regering zijn, maar zijn ideeën zijn helaas nog niet uit de politiek. De dreiging voor de rechten van Nederlanders blijft groot. We zien de onrechtsstatelijke plannen voor vluchtelingen of om Koranscholen onder toezicht te plaatsen en de gebedsoproep te verbieden. In de afgelopen campagne werden moslims en vluchtelingen weer als boksbal gebruikt door politieke partijen om angst en haat te zaaien. Wilders spande de kroon. De BBB kwam met krankzinnige plannen om de gebedsoproep en bidden op straat te verbieden. Volgens JA21 is de islam een bedreiging en moet islamitisch onderwijs onder toezicht. Dit soort uitspraken heeft gevolgen. We hebben de extreemrechtse demonstraties en rellen gezien, en de haatacties tegen azc's. In de afgelopen maanden waren er weer talloze haatacties en dreigbrieven in de richting van moskeeën. Een moskee in Haaksbergen werd bekogeld. Een moskee in Den Haag werd binnengevallen en vernield. Gebedsgangers werden belaagd. Een moskee in Emmeloord kreeg dreigtelefoontjes en verscheurde korans voor de deur. Meerdere moskeeën kregen een dreigbrief die met bloed was besmeurd.

Ik zeg tegen alle politieke partijen hier: "Jullie woorden hebben effect. De haat die jullie zaaien tegen Nederlanders met een migratieachtergrond, vluchtelingen en Nederlandse moslims zorgt ervoor dat moskeeën worden belaagd, moslimhaat wordt genormaliseerd en discriminatie de samenleving blijft teisteren." Ik zeg tegen al die politieke partijen: stop daarmee. Wilders is uit de regering. Nu moeten zijn ideeën nog uit de politiek. DENK zal de strijd tegen discriminatie, racisme en moslimhaat daarom keihard blijven voeren. Een nieuwe regering moet wat DENK betreft eindelijk echte maatregelen nemen voor gelijkwaardigheid en moet ook stoppen met het wegkijken van de misdaden die gepleegd worden tegen de Palestijnen, de genocide in Gaza, de tienduizenden vermoorde Palestijnen, de uithongering, het gijzelen van Palestijnen en het roven van Palestijns land. De Israëlische misdaden zijn ontelbaar. Er moeten nu eindelijk sancties komen tegen Netanyahu en zijn criminele regering.

Een nieuwe regering moet gaan leveren op de beloftes die Wilders niet heeft waargemaakt en eindelijk mensen echt helpen met de koopkracht, echt de boodschappen betaalbaar maken, echt zorgen voor betaalbaar wonen en voldoende woningen, echt zorgen voor betaalbare en goede zorg, en echt maatregelen nemen die de armoede in ons land uitbannen. Nederland heeft een regering nodig die al die dingen doet. DENK is bereid om verantwoordelijkheid te nemen, maar alleen met politieke partijen die de rechtsstaat onderschrijven, discriminatie afwijzen en de misdaden van Israël niet onbestraft laten.

Het advies ligt nu voor om D66 en het CDA een inhoudelijke voorzet te laten maken. Wat ons betreft is het pure winst dat de VVD niet aan tafel zit en blijft dat ook zo. Maar wat ons betreft missen de onderwerpen kansengelijkheid en de strijd tegen discriminatie en armoede.

Er moet ons ook iets van het hart: van de voorgestelde informateur, de heer Buma, hebben we in het verleden uitspraken gezien over bijvoorbeeld een meldpunt voor radicale moslims. Hij gebruikte de term "tikkende tijdbommen". Hij omschreef de islam als een dreiging en stelde dat het ijdele hoop zou zijn dat er in Europa "een gematigde islam" zou komen; dit zijn zijn woorden. Op basis van gewetensbezwaren tegen die uitspraken zullen wij tegen de motie van de heren Bontenbal en Jetten stemmen. Tegen de heren Bontenbal en Jetten zeggen wij: een uiteindelijk goede agenda zullen wij steunen; tegen een slechte agenda gaan wij oppositie voeren. Als dit een opmaat blijkt te zijn voor een rechtse coalitie met de VVD en de PVV-light, JA21, dan zal DENK tot op de tanden bewapend parlementair verzet gaan bieden. Wij knokken namelijk voor een Nederland waarin alle jongeren die nu opgroeien, gelijke rechten gegarandeerd krijgen. Daar zullen we alles voor doen, met alles wat in ons zit, tot onze laatste snik, vol energie en vol positiviteit.

De **voorzitter**:
Dank u wel. De heer Stoffer, SGP.

De heer **Stoffer** (SGP):
Voorzitter. Verkenner Koolmees leverde zijn verslag in op een gedenkwaardige dag: 11 november 2025. Precies 100 jaar eerder, in 1925, was het namelijk de zogenoemde Nacht van Kersten. Dominee Kersten, het eerste Tweede Kamerlid van de SGP, had een amendement ingediend om de middelen voor het gezantschap bij de paus in Rome uit de begroting te schrappen. De Katholieke Volkspartij dreigde uit het kersverse kabinet-Colijn te stappen als dat amendement aangenomen zou worden. Liberale partijen roken vervolgens hun kans om dat nieuwe kabinet een beentje te lichten. Na drie maanden was het over en uit met Colijn I. Je ziet maar weer eens dat een kleine partij als de SGP er al vanaf de begintijd toe doet in de politiek.

De SGP bedankt de verkenner uiteraard voor zijn werkzaamheden en het verslag. Het is mooi dat de verkenner opnieuw zijn ervaring ten dienste wilde stellen aan de landelijke politiek. Dat smaakt wellicht naar meer, maar dat laat ik aan u. De verkiezingsuitslag levert namelijk de nodige zorgen en hoofdbrekens op. Het is geen geheim dat de SGP niet stond te juichen dat D66 als grootste partij uit de bus kwam. Op fundamentele terreinen zijn de SGP en D66 elkaars tegenpolen. U zult bovendien begrijpen dat mijn wenkbrauwen omhooggingen toen D66-leider Jetten juist in deze gedenkwaardige week de opmerking maakte dat vele wegen naar Rome leiden. Ik heb het maar opgevat als een ontluikend besef dat Nederland goed af zou zijn als we de weg naar het christelijk geloof weer inslaan. In ieder geval was dat de duidelijke boodschap waarmee de SGP campagne heeft gevoerd: een christelijke stem voor Nederland.

Voorzitter. Toch nog even terug naar 1925. Hoe ging het toen eigenlijk verder na de val van het kabinet-Colijn I? De Rob Jetten van toen, de vrijzinnig democraat Marchant, kreeg als eerste de formatieopdracht.

De heer **Bontenbal** (CDA):
Mag ik er dan ook van uitgaan dat bij de broeders van de SGP de visie op het katholieke smaldeel van de bevolking

in Nederland ook wel iets veranderd is, en dat zij daar wellicht ook van harte welkom zijn?

De heer **Stoffer** (SGP):
Daar wil ik met de heer Bontenbal, als hij nog eens een avond over heeft, best een keer een kopje koffie over drinken.

De **voorzitter**:
Dat is wel een erg ontwijkend antwoord.

De heer **Stoffer** (SGP):
Voorzitter, dat heb ik geleerd van vele collega's die ik hier eerder in de Kamer tegenkwam. Je moet nooit te veel duidelijkheid geven. Ik denk dat de heer Bontenbal en ik er wel uitkomen.

Ik ga terug naar de heer Jetten van 1925, de vrijzinnig democraat Marchant. Geloof het of niet, maar hij wilde een centrumlinks kabinet met wat nu GroenLinks-PvdA en het CDA zouden zijn. Die poging mislukte echter jammerlijk in acht dagen. KVP-voorman Nolens bleef namelijk herhalen dat ze alleen in uiterste noodzaak samen met de sociaaldemocraten wilden regeren, omdat de maatschappijvisies van beide partijen te veel van elkaar verschilden. Ik zie mevrouw Yeşilgöz al kijken. Inderdaad, de geschiedenis herhaalt zich niet, maar rijmt vaak wel. De SGP is benieuwd of mevrouw Yeşilgöz hierin net zo vasthoudend blijft als Nolens.

Voorzitter. De SGP constateert dat de uitslag van de verkiezingen nog steeds de weg wijst om in het midden en rechts van het midden een kabinet te zoeken. Zoals ik aan de verkenner heb aangegeven, liggen volgens de SGP in ieder geval de partijen D66, CDA en VVD voor de hand. Maar het is niet bezwaarlijk als eerst de grote winnaars D66 en CDA aan een basis gaan werken. Laten zij zich echt richten op een positieve agenda die de grote problemen aanpakt en zich niet laten verleiden tot ideologische plannen die splijtend werken.

Ik heb nog wel een vraag aan de verkenner. Hij schrijft namelijk dat D66 en het CDA twee partijen zijn die geen blokkades hebben opgeworpen. Maar heb ik het goed begrepen dat zij de PVV op voorhand hebben uitgesloten van gesprek? De SGP vindt het in ieder geval niet goed om zo veel kiezers op voorhand weg te zetten. De formatie moet ook aan hun stem recht doen.

Voorzitter. Uit de Nacht van Kersten zou je de conclusie kunnen trekken dat de SGP niet schroomt om een kabinet te laten struikelen. In ieder geval klopt de indruk dat de SGP aan bepaalde politieke zaken heel zwaar tilt. Ons hart klopt voor de bescherming van kwetsbaar leven, van jong en oud. Er is dringend behoefte aan een fatsoenlijk stikstofbeleid en een stimulerend gezinsbeleid. Het inspectietoezicht achter de voordeur van kerken en maatschappelijke organisaties kunnen we daarentegen missen als kiespijn. De SGP maakt zich grote zorgen over de wijze waarop juist liberale partijen spreken over fundamentele rechten en vrijheden. De uitspraak dat artikel 1 bijvoorbeeld boven alle andere artikelen zou gaan, getuigt van een zorgwekkend gebrek aan kennis van de Grondwet. Ook bij deze formatie blijkt het nodig om het belang van fundamentele rechten en vrijheden te onderstrepen.

Voorzitter. Welk kabinet is er uiteindelijk gekomen na de Nacht van Kersten? Dat werd het eerste kabinet-De Geer. Dat wordt ook wel getypeerd als een "extraparlementair intermezzokabinet". Op een dergelijk kabinet zit de SGP nu niet te wachten. We weten nu iets beter dan twee jaar geleden dat het land niet echt opknapt van extraparlementaire constructies. Het kabinet-De Geer I was een combinatie van confessionele ministers en allerlei partijloze ministers van liberale snit. Tegen deze achtergrond is het wellicht nog niet zo'n gek voorstel om eerst aan tafel te gaan met D66 en CDA om de grondtrekken van het programma te beschrijven. De hoop is dat daarbij een basis ontstaat die ons land niet verder van huis brengt, maar waar we echt mee geholpen zijn, zeg ik er nadrukkelijk bij. De SGP wenst alle betrokkenen Gods zegen op hun verantwoordelijke positie, want aan zijn zegen is alles gelegen.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Mevrouw Ouwehand, Partij voor de Dieren.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Voorzitter, dank u wel. Ik was van plan om een groot punt te maken van steun in de Eerste Kamer, maar daar zie ik bij nader inzien toch van af; dat laat ik aan anderen over.

Voorzitter. Nederland heeft verkiezingen gehad. De vraag is wel of de verkiezingsuitslag recht doet aan waar alle burgers in Nederland van uit mogen gaan dat wij met z'n allen, 150 Kamerleden, en straks ook een nieuw kabinet, voor gaan zorgen. Volgens de Partij voor de Dieren is het volstrekt vanzelfsprekend dat mensen erop mogen rekenen dat we hier onze democratische rechtsstaat beschermen, dat we hun gezondheid boven verdienmodellen van grote vervuilers plaatsen, dat we zorgen voor een stabiel klimaat, dat we zorgen voor onze biodiversiteit en onze natuur, waar we niet buiten kunnen. We zagen dat het daar in de verkiezingscampagne niet per se over ging. Dat kan natuurlijk, maar het is de stellige overtuiging van de Partij voor de Dieren dat dat ons niet ontslaat van de verplichting om wel degelijk zorg te dragen voor al deze cruciale onderwerpen, omdat iedereen erdoor geraakt wordt als we dat niet doen.

Dank aan de verkenner voor zijn werk en voor zijn advies. In het gesprek met de verkenner hebben we nadrukkelijk stilgestaan bij de situatie die we de afgelopen twee jaar in Nederland hebben zien voltrekken als gevolg van het feit dat antidemocratische partijen in het centrum van de macht zijn terechtgekomen. We stonden ook stil bij die ophitspolitiek: heel Nederland proberen wijs te maken dat we hun terechte zorgen over het gebrek aan betaalbare woningen, over het vastlopen van de zorg en over het gebrek aan docenten voor onze klassen een-op-een zouden kunnen wijten aan het feit dat er mensen zijn in deze wereld die moeten vluchten voor oorlog en geweld. Ook mensen met een migratieachtergrond zijn voortdurend weggezet. Die conservatieve krachten hebben de veiligheid van iedereen met een migratieachtergrond, van mensen van kleur, maar ook van vrouwen, homo's en trans personen zwaar in gevaar gebracht.

Onze adviezen richting de verkenner waren dus als volgt. Zeker, we moeten recht doen aan de verkiezingsuitslag, maar de belangrijke randvoorwaarde is natuurlijk dat je een kabinet formeert met partijen die de democratische rechtsstaat respecteren. Als dat onder leiding van wie dan ook op dit moment niet gebeurt, dan kan zo'n partij niet in aanmerking komen. Wij hebben dus onze verbazing uitgesproken over het feit dat iedereen lijkt te doen alsof het volstrekt vanzelfsprekend is dat de VVD onder Yeşilgöz deel gaat nemen aan een kabinet. Zo vanzelfsprekend vinden wij dat niet.

Dan het advies dat de verkenner heeft uitgebracht. Ik denk dat het een goed idee is dat de heer Jetten en de heer Bontenbal samen vanuit de inhoud met een ambitieuze agenda komen. Ons advies zou wel zijn: kom vooral met een gedegen probleemanalyse. Ik ben er namelijk van overtuigd dat we stappen verder komen als je mensen meeneemt in het belang van een stabiel klimaat, van een gezonde natuur, van eindelijk die hervorming in de veehouderij, van een rechtsstaat die iedereen beschermt. Als we een gedegen probleemanalyse hebben, komen de oplossingen vanzelf wel.

We zien daarom wel wat vraagtekens bij de onderwerpen die de verkenner heeft genoemd. Hij noemt het creëren van ruimte voor economische groei, waarbij het onder meer gaat over een aanpak van klimaatbeleid. Ja, dan lijkt het een beetje alsof klimaatbeleid een bijwagen is van een economische agenda, terwijl het natuurlijk precies andersom is: zonder een stabiel klimaat kun je al je economische plannen op je buik schrijven.

Dan wil ik er ook aan herinneren dat het tien jaar geleden is dat de wereld met elkaar in Parijs erkende en met elkaar afsprak: jongens, de opwarming van ons klimaat is gewoon gevaarlijk; we moeten er alles aan doen om die gevaarlijke grenzen niet te overschrijden. We zijn tien jaar verder en die gevaarlijke grenzen zijn overschreden. Volgens mij moet klimaatbeleid dus prioriteit krijgen. Ik zie ook dat klimaat door die antidemocratische partijen is weggezet alsof het een of ander luxe wensje zou zijn van linkse partijen. Nee, klimaat raakt ons allemaal. Ook kiezers die op antidemocratische partijen hebben gestemd, hebben in veel gevallen kinderen en kleinkinderen voor wie ze ook een gezonde toekomst willen. Dus neem mensen daarin mee.

Mijn vraag aan de verkenner zou zijn: gaan de keuzes voor defensie en veiligheid ook nadrukkelijk over de nationale veiligheid en over het feit dat iedereen in Nederland zich veilig moet voelen? Hoe gaan we de gevolgen van die ophitspolitiek voor mensen met een migratieachtergrond, voor mensen van kleur, voor vrouwen, voor homo's en voor trans personen aanpakken? Hoe gaan we hun veiligheid weer verbeteren? Dat zou ik een interessante vraag vinden.

Voorzitter. Tot slot uiteraard het stikstofslot. Ik moet zeggen: ik vind Wijers en Buma als informateurs een gemiste kans. Ik geef toe dat ze wat ouder zijn, maar ik zou toch denken aan Laurens Jan Brinkhorst en Herman Wijffels. Die wisten heel goed dat je wat landbouw betreft moedige keuzes moet durven maken. Dan herinner ik ook aan Remkes, die terecht zei: neem die bocht nou in één keer. Het gaat niet alleen maar over stikstof. De vogelgriep gaat rond. We willen niet nog een nieuwe pandemie. De gezondheid van mensen die in de buurt van veehouderijen wonen komt in gevaar. Onze gezonde waterkwaliteit komt in gevaar. Bekijk het dus integraal: niet alleen stikstof, maar een gezonde agenda voor de landbouw en boeren helpen omschakelen. Ik denk dat mensen dat van het kabinet mogen verwachten.

Veel succes.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Nog even qua spoorboekje, meneer de verkenner: we hebben nog vier sprekers van de zijde van de Kamer te gaan. Daarna schors ik voor de lunch. Ik moet vrij lang schorsen, want we hebben een full house vandaag. Daarna gaan we luisteren naar de verkenner.

Mevrouw Bikker van de ChristenUnie.

Mevrouw **Bikker** (ChristenUnie):
Voorzitter, dank u wel. Allereerst felicitaties aan alle 150 nieuw beëdigde collega's, maar natuurlijk in het bijzonder aan de collega's voor wie dat voor het eerst is. Geniet van deze vier jaar. Laten we met alle 150 goed voor ons land zorgen. Daarnaast feliciteer ik de winnaars van deze verkiezingen, want jullie hebben een mooi resultaat geboekt, naast de verantwoordelijkheid die dat met zich meebrengt. Maar ook gewoon van harte felicitaties.

Voorzitter. Ik wil graag de heer Koolmees bedanken voor zijn bereidheid om in deze eerste ronde de gesprekken te voeren, te verkennen welk spoorboekje passend zou zijn voor deze verdere formatie, te voorkomen dat we op een doodlopend spoor komen en toch ook te kijken welk zijspoor er mogelijk is om deze formatie vlot te trekken. Na al deze grappen zeg ik ook nog in alle serieusheid dat de verkenner dit zorgvuldig, open en met een gevoel voor verhoudingen heeft gedaan, dus echt veel dank.

Nederland snakt naar betrouwbare politiek, minder ophef hier, meer opgestroopte mouwen en daadwerkelijke beslissingen, wissels die omgaan voor ons land en een landsbestuur dat daadwerkelijk de problemen aan wil pakken. Kabinet en Tweede Kamer dragen in de komende vier jaar een hele grote verantwoordelijkheid om daar verandering in te brengen. Dan zeg ik met nadruk "vier jaar". Dat ik hier nu in vier jaar al drie keer de eed heb afgelegd, kan niet het nieuwe normaal zijn. De permanente campagnestand van de afgelopen twee jaar is volgens mij het voorbeeld van hoe het niet moet. Het vertrouwen in de politiek is naar een dieptepunt gezakt. Het is aan deze Tweede Kamer, alle 150 zetels, om dat te veranderen. De conclusie van de verkenning van de heer Koolmees is helder: de fracties van D66 en CDA gaan een eerste fundament voor een akkoord opstellen, een politieke tandem in de testfase, zou ik willen zeggen. Ik wens u een goede rit.

Ik wil de collega's Jetten en Bontenbal er op deze plek ook mee complimenteren dat ze dit waagstuk aangaan: kiezen voor de inhoud en het landsbelang, in plaats van politieke logica te hanteren en alleen voor jezelf te denken. Mijn vraag aan de verkenner is wel welke gedachten hij heeft over de status van het document dat hieruit moet komen en ook over het vervolg.

Voorzitter. De afgelopen periode heeft de dollemansrit van het kabinet-Schoof geleerd dat je maar een paar zetels nodig hebt die een kabinet steunen. Gisteren waren het er 32 en sinds de installatie van de huidige Tweede Kamer zijn het er 26. De stap die de verkenner voorstelt, rust al op 44 zetels. Dus toch even een hoopvol bericht: feitelijk gloort er nu al meer steun dan het kabinet-Schoof op dit moment kent of in demissionaire toestand ooit heeft gehad. Ik zie een hoopvolle stijgende lijn.

Voorzitter. Hoe zijn we hier eigenlijk gekomen? Ik zei het al: ik ben nu voor de derde keer beëdigd. Het zegt iets als dat in vier jaar tijd is gebeurd. In die tijd zag ik lange formaties en beroerde verhoudingen, terwijl het toeslagenschandaal, de bevingsschade in Groningen en de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid allemaal snoeiharde conclusies hebben opgeleverd. Er waren stapels rapporten over stikstof, stapels rapporten over migratie en er was een staatscommissie, maar er was geen helder beleid. We zien een samenleving die gebukt gaat onder individualisering en die door de Raad voor de Volksgezondheid "hypernerveus" wordt genoemd. Daarom moet het echt anders. Er moet leiderschap komen van een politiek die zich richt op de lange termijn. Ik doel op leiderschap dat het hele land op het oog heeft. Het is, beter gezegd, tijd voor de kardinale deugden: zelfbeheersing, rechtvaardigheid, wijsheid en moed. Het zijn de voorwaarden voor een goed bestuur. Anders krijg je kinderachtig gedrag. De politieke pubertijd van de afgelopen jaren heeft ons land geen bal opgeleverd. Jongeren snakken naar een toekomstperspectief. Dat moet deze zaal weer gaan typeren. Dát is de grote opdracht.

Terug naar de inhoud van deze formatie. De ChristenUnie ziet het als een belangrijke opdracht voor een komend kabinet om daadwerkelijk vier jaar lang aan de slag te gaan, niet gericht op zichzelf, op "ik en mijn politieke partij", en niet met het idee "zij gaan van verkiezing tot verkiezing steeds voort", maar gericht op de toekomst van onze kinderen, van generatie tot generatie. Vanuit de Kamer zal de ChristenUniefractie daar graag aan bijdragen, als smaakmaker. Wij willen bijdragen aan inhoudelijk leiderschap dat daadwerkelijk wissels omzet, voor betaalbare woningen, voor een beter gezinsbeleid met een eenvoudig belastingstelsel, voor een beter migratiebeleid en voor een einde aan het stikstofslot. In een woelige wereld moet Nederland zijn defensie op orde brengen en een geloofwaardige en krachtige speler zijn in Europa, met onze bondgenoten. Een volgend kabinet moet zich richten op de grote opgaven van ons land en leiderschap tonen op de dossiers die er nu toe doen in plaats van te morrelen aan zwaarbevochten vrijheden, zoals de onderwijsvrijheid, of medisch-ethische grenzen op te rekken.

De verkenner heeft geadviseerd om de komende drie weken de uitgangspunten voor het begrotingsbeleid en de bekostiging van investeringen en hervormingen in kaart te brengen. Mijn fractie steunt dat van harte en wil met nadruk vragen om ook te laten zien hoe deze dingen betaald moeten worden en met welke tabel. Een stap naar voren zetten betekent namelijk niet alleen samen verantwoordelijkheid nemen, maar ook de daad bij het woord voegen, hoe spannend dat ook is.

Voorzitter, ik sluit af. Gelet op de verkiezingsuitslag, past de ChristenUniefractie bescheidenheid. Vanuit de Tweede Kamer zullen wij constructief bijdragen. Goede voorstellen zullen wij steunen, slechte vanzelfsprekend niet. De apostel Paulus schreef het al. "Streef altijd naar het goede, zowel voor elkaar," zeg ik dan ook maar tegen Bontenbal en Jetten, "als voor ieder ander." Dat geldt voor het hele land. Dat opstaan voor het goede, gedreven uit geloof, zal de ChristenUnie heel graag met u doen. Ik wens u wijsheid en zegen bij de volgende stap die gezet gaat worden.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan geef ik graag het woord aan de heer Dijk van de fractie van de SP.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Voorzitter, dank u wel. Laat ik hier beginnen met het feliciteren van de winnaars van deze verkiezingen en alle nieuwgekozen Kamerleden. Ik kan u zeggen: het is een eer om dit werk te mogen doen. Ik wil de verkenner bedanken voor de gesprekken die gevoerd zijn in relatief korte tijd, en voor de goeie kop koffie die ik daarbij heb kunnen drinken.

Voorzitter. Bij deze verkiezingen heeft de SP drie zetels gehaald, drie zetels die staan voor mensen die weten dat het in Nederland veel socialer moet en socialer kan. Het zijn mensen die geloven dat een land sterker wordt als we samenleven, in plaats van elkaar als concurrent te zien. Het zijn mensen die elke dag bouwen aan hun buurt, die samen een speeltuin opknappen, die opkomen voor de veiligheid van hun kinderen onderweg naar school, die strijden voor het behoud van een ziekenhuis en voor jongeren die snakken naar betaalbare woningen. Het zijn mensen die elkaar helpen als zij zien dat anderen niet rond kunnen komen. Aan die mensen wil ik zeggen: dank jullie wel. Jullie stem is niet zomaar een stem. Het is een stem van verzet tegen een systeem dat gewone mensen steeds meer buitensluit. Het is een stem die zegt: het wordt tijd dat Nederland weer van ons allemaal wordt.

In het gesprek met de verkenner heeft de SP zich, heb ik mij, bescheiden opgesteld. Dat past ook bij de uitslag. Maar we hebben ook aangegeven dat er duidelijke punten zijn die wij graag terug willen zien. We hebben gezegd dat het na het experiment van een extraparlementair kabinet geen tijd is voor nieuwe experimenten: geen nieuw, wankel experiment. Een kind kan de optelsom maken: 75 zetels zijn geen meerderheid. De rest laat ik aan de partijen die graag willen formeren, maar een kind kan rekenen. De vraag is dan aan de verkenner: hoe kijkt u aan tegen een nieuw experiment zonder meerderheden? En waarom ontbreekt toch het thema zorg in de gesprekken voor een nieuw regeerakkoord? Er wordt gesproken over een voorbereiding op een regeerakkoord door D66 en het CDA. U hoorde mij het net al vragen aan de VVD in een interruptie: we zien migratie, wonen, stikstof, economie, veiligheid en defensie, maar waarom niet zorg en sociale zekerheid? Op dat gebied zijn de plannen van deze partijen ook groots. Over de toekomst van onze zorg, van de mensen die onze ouders wassen, onze wonden verbinden en onze ouderen verzorgen, blijft het stil. Terwijl partijen plannen maken om te bezuinigen, het eigen risico te verhogen en de toegang tot de ouderenzorg te beperken. Terwijl duizenden zorgverleners opbranden en mensen met een laag inkomen de rekeningen niet kunnen betalen. Dat is niet de toekomst die

mensen willen. Dat is niet het Nederland dat we samen kunnen zijn.

Dan over de inzet van de SP. Een nieuw kabinet mag de betaalbaarheidscrisis die de werkende klasse treft niet langer negeren. De belofte van hoop mag niet uitmonden in beleid dat alleen de economische elite vooruithelpt. Dan groeit de ongelijkheid verder, en daarmee ook de afstand, en de voedingsbodem voor polarisatie, tussen mensen. In vele gesprekken die wij voeren met mensen in het land horen wij dat de zorgen heel groot zijn. Door jaren van privatiseringen zijn dingen die ooit van ons waren, van mensen afgepakt. Onze energie. Onze zorg. Onze woningbouw. Ons openbaar vervoer. Het werd stap voor stap verkocht, versoberd en onbetaalbaar gemaakt. Wat publiek was, werd markt. Wat van ons allemaal was, werd van een paar aandeelhouders en van een paar beleggers, met andere belangen. En wat ooit vanzelfsprekend was, een betaalbaar huis, goede zorg, een betrouwbare busverbinding, werd voor te veel mensen een luxe. Maar mensen laten het zich niet eindeloos afnemen. Ze willen hun zeggenschap terug. Ze willen hun land en hun voorzieningen terug. Ze willen hun waardigheid terug. Het antwoord is niet en mag nooit zijn meer bezuinigingen. Het is niet en mag nooit zijn "meer individualisering". Het antwoord is niet en mag nooit zijn "de politiek van ieder voor zich". Het antwoord is: samen bouwen aan sterke gemeenschappen, aan publieke voorzieningen die weer van en voor mensen zijn.

Daarom zal de SP zij aan zij staan met zorgverleners voor meer loon en waardering en tegen marktwerking die hun vak kapotmaakt. De SP zal zij aan zij staan met buschauffeurs en treinpersoneel voor goed werk en betaalbaar vervoer en tegen privatisering die lijnen schrapt en kaartjes duurder maakt. Ja, meneer Koolmees. De SP zal zij aan zij staan met jongeren, huurders en woningzoekenden die hun toekomst niet langer willen laten afhangen van beleggers. De SP zal zij aan zij staan met schoonmakers, bouwvakkers, thuiszorgwerkers, supermarktmedewerkers, AOW'ers en gepensioneerden, met iedereen die werkt of gewerkt heeft en recht heeft op een fatsoenlijk en een waardig bestaan. De SP is hun politieke bondgenoot in de Tweede Kamer maar vooral ook daarbuiten: op straat, in de buurten en op de werkvloer. Wij blijven voorstellen doen om het in het hier en nu beter te maken voor de werkende klasse, om stap voor stap de schade van privatiseringen te herstellen, om terug te geven wat van mensen afgenomen is. Een nieuw kabinet dat de betaalbaarheidscrisis negeert en de rekening bij de werkende klasse legt, zal een SP tegenover zich vinden die niet opgeeft. Dat is een SP die samen met mensen in actie komt voor ons werk, voor onze woningen, voor onze zorg, voor een Nederland dat weer van ons allemaal is.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Een interruptie van de heer Eerdmans.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Ik heb in het eindverslag gelezen over de SP. Daarvan is de voorkeur gericht op een meerderheidscoalitie. Dan ben ik wel benieuwd wat voor meerderheidscoalitie de SP eigenlijk wil.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Dat is aan u. Ons past bescheidenheid. Ik heb in de gesprekken alleen aangegeven dat ik het experiment van een extraparlementair kabinet heb gezien en dat ik in het verleden ook minderheidskabinetten heb gezien. Ik denk niet dat dat een goed idee is. Maar als u daarvoor kiest, meneer Eerdmans, dan is dat aan u. Ik zou het onverstandig vinden.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Heeft u ook het experiment gezien dat er op links gevormd moet worden, als ik ervan uit mag gaan dat de SP graag een links meerderheidskabinet ziet? Heeft u dan weleens de optelsom gemaakt, of niet?

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Zeker, die optelsom heb ik ook gemaakt. Daarom past mij ook bescheidenheid. Ik geef alleen aan dat ik het onverstandig vind voor het land. Ik zou een minderheidskabinet of een kabinet met 75 zetels onverstandig vinden. Maar als u dat wilt, dan moet u dat zeker doen. Dan vindt u een SP tegenover zich die keihard oppositie gaat voeren tegen rechts afbraakbeleid, zoals u gewend bent.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Prima, dat zijn we inderdaad gewend. Het gaat mij meer hierom. Het is heel makkelijk om te zeggen dat je geen stabiliteit ziet in bijvoorbeeld de voorkeur van mevrouw Yeşilgöz; dat is centrumrechts. Maar ik vind het zo gemakkelijk, als je ziet dat het over links helemaal niet gaat. Dan kan je wel zeggen dat je daarop gaat zagen en duwen, maar de uitslag is gewoon heel complex, denk ik. Dat zeggen meerdere lijsttrekkers in het eindverslag. Dan moet je niet een te grote mond hebben of te grote woorden gebruiken — laat ik het zo zeggen — als je kijkt naar de puzzel die gemaakt moet worden. Want ik denk dat het over links helemaal niet kan. Dat is de conclusie die ik trek.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Meneer Eerdmans, ik gebruik geen grote woorden. Ik probeerde juist aan te geven dat níét te willen doen. Er past mij bescheidenheid. Maar als ik dan toch een gesprek ga voeren met een verkenner, dan geef ik wel aan wat mij verstandig lijkt. Want ook wij hebben kiezers gehad en zetels behaald. Die verdienen ook een partij die zegt wat ze vindt dat goed is in het belang van het land. Wij zeggen dat er een stabiel kabinet moet komen op basis van een meerderheid, geen experimenten zoals in de afgelopen tijd. U heeft het zelf meegemaakt: niet heel best.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan is nu een bijzonder moment aangebroken, namelijk de maidenspeech van de heer Struijs, onze nieuwe collega en fractieleider van 50PLUS, die het onmogelijke heeft gepresteerd, namelijk om een partij die verdwenen was uit het parlement terug te brengen hier in de Tweede Kamer. Het is zijn maidenspeech. Hij kan niet geïnterrumpeerd worden. Zo te zien heeft hij geen papier bij zich, maar ik denk dat hij de tijd wel kan volmaken. De heer Struijs.

De heer **Struijs** (50PLUS):

Dat gaat wel lukken. Ik begrijp ook dat ik twee minuten langer heb en dat ik iets persoonlijks mag zeggen. Misschien tot wanhoop van mijn staf heb ik besloten om niet van een papiertje voor te lezen maar voor de verandering vanuit mijn hart te spreken. Hier staat voor u een jongen die geboren is in Vlaardingen, opgegroeid onder de rook van Rotterdam. Ik ben begonnen in de teil. Een hoop zegt dat niets, maar we hadden geen douche. Voor, tussen, achter. Lieve ouders, die hard werkten. Nettenboetster, zeeman en havenarbeider.

Ik groeide op samen met mijn twee opa's. Die waren belangrijk voor me, echt belangrijk. Die mannen hadden wat meegemaakt. Mijn opa Struijs is ondergedoken in de oorlog. Zijn broer is gemarteld en gedood met vier vrienden door de Germaanse SS. In Haaksbergen mocht hij bij een boerengezin onderduiken met vijf andere mensen uit Vlaardingen. Mijn andere opa kwam als zeeman aan boord in Indonesië in opstand tegen Duitsgezinde officieren. Hij werd in de gevangenis gegooid. Het was na het bombardement in Rotterdam. Hij belandde in jappenkampen en overleefde die, als een van de weinigen. Hij zat er drieënhalf jaar en werd ook gemarteld. Nou, dan weet je wel wat voor jeugd ik heb gehad met deze opa's. Ik heb een heel erg diep besef van wat democratie voor mij betekent. Ik ben ook vereerd dat ik hier mag staan, namens 50PLUS, en dat ik zo'n warm welkom van eenieder heb gehad.

Dat brengt mij bij het volgende. 50PLUS gaat niemand uitsluiten. Ik heb dat ook tegen de heer Koolmees gezegd, die in mijn beleving een hartstikke goed verslag heeft geschreven, zeker van ons gesprek. 50PLUS is wel een partij die het heel belangrijk vindt dat we allemaal meedoen. Wij sluiten niemand uit, integendeel. Maar we weten wel waar we voor staan en waarop je zaken met ons kan doen. Zoals u weet heb ik meer dan 40 jaar de politie mogen dienen. Ik heb daar ook een belofte mogen afleggen. Die behelst: hulp verlenen aan hen die die deze behoeven en we doen alleen een stap terug om tactische redenen; we gaan altijd voorwaarts. Dit zit diep in mij en diep in 50PLUS.

Terug naar die opa's. Die wisten generaties te verbinden. Die opa's hebben ervoor gezorgd dat ik mijn middelbareschooldiploma haalde, door me te helpen met mijn huiswerk. Maar ze gaven meer mee. Vrijwilligerswerk. Wist u dat als alle 50-plussers zouden stoppen met vrijwilligerswerk — denk ook aan mantelzorg — de scouting, het voetbal, hockeyclubs en tennisverenigingen omvallen? Ik vind dat de woorden "ouderen" en "50-plussers" hier te weinig gehoord worden. Hun stem wordt te weinig gehoord.

Terug naar 50PLUS. Wij maken ons zorgen over de mensen die in de AOW zitten; dat zijn er 3,7 miljoen. 1 miljoen daarvan leeft op de armoedegrens. Ik heb ze ontmoet in mijn campagnetijd. Ze maakten eigengemaakte cakejes; ik ben inderdaad aangekomen, maar het was voor mij heel belangrijk om die mensen te horen, om ook voor hen te strijden. Maar denk ook aan de mensen met kleine pensioentjes en hun AOW. Overigens is de AOW een volksverzekering, vanaf de jaren vijftig door u opgebouwd. Laten we die koesteren. Het is een van de belangrijkste sociale vangnetten van Nederland. Maar kijk ook naar de pensioenen. De beurshandelaren staan handenwrijvend klaar bij het invaren, omdat er zo veel miljoenen op de markt komen. Maar het pensioen is uitgesteld loon. Ik hoop dat u samen met mij kritisch wil kijken naar hoe het nieuwe pensioenstelsel functioneert. Ik maak me daar hele grote zorgen om. Mind you, dit zijn geen rijken. We hebben niet heel veel rijke ouderen. Die zitten in het buitenland, met mooie fiscale constructies. Nee, richt je op de gepensioneerden in Nederland. Die hebben grote zorgen en die wil ik graag met u delen.

Terug naar deze Jan Struijs en zijn politiedenken. Veiligheid is bij ons echt belangrijk. Ik heb gesprekken gehad met het Openbaar Ministerie. 10 miljard zorgfraude per jaar. Dat gaat er bij mij echt niet in. Dat zijn de steunkousen van Annie die ze niet vijf keer maar twee keer per week krijgt, door een dubieus bureautje met een mantelzorger die echt niet geschikt is. Daar hebben we het over. U stopt 50PLUS maar in de linkerkant of de rechterkant, maar ik zeg zelf: het midden. 50PLUS staat wel voor veiligheid. 50PLUS vindt het onverteerbaar dat er te weinig over vergelding wordt gesproken in het strafrecht. Er worden nu mensen vrijgelaten die dit echt niet verdienen. Die gaan dan weer op pad om te mishandelen of babbeltrucs uit te voeren. We moeten wat doen met z'n allen, zodat die mensen de straf krijgen die ze verdiend hebben. Ja, natuurlijk willen we ook preventie. Maar het is bijna onverteerbaar dat we hier een cellentekort hebben. Dat kan gewoon niet. Dit doet geen recht aan al die slachtoffers in Nederland. Dus datgene waar 50PLUS voor staat, zit heel diep in mij: hulp verlenen, een stap naar voren doen, maar wel samenwerken. Wij sluiten niemand uit. Wij beoordelen op gedrag en op inhoud. Dat is voor ons cruciaal. We hebben hier een megakans om er met alle 150 mensen iets moois van te maken.

Ik dank de heer Koolmees niet alleen voor het echt goede gesprek, maar ook voor het stuk dat hij heeft opgeleverd. Het ademt namelijk "iemand moet het voortouw nemen". Wij zijn niet de leider van het orkest, maar ik ben blij dat deze heren aan de slag gaan. Wij staan open voor de geest van wat ik van u gehoord heb.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Goed verhaal, Jan.

(Geroffel op de bankjes)

De **voorzitter**:
Welkom aan boord. Na afloop van de volgende spreker kan iedereen je feliciteren, maar fijn dat je bij ons bent. De laatste spreker van de zijde van de Kamer is de heer Dassen van de fractie van Volt.

De heer **Dassen** (Volt):
Dank, voorzitter. Zo zie je dat de laatsten de eersten zullen zijn. Vanuit Volt felicitaties aan de heer Struijs voor zijn maidenspeech. Het was erg mooi om meegenomen te worden in de geschiedenis van de familie Struijs en de opa's. Ik denk dat we nog veel mooie debatten gaan voeren over de generaties, jong en oud, en hoe we daar samen in Nederland een mooie toekomst aan kunnen geven. Ook alle felicitaties aan de partijen die de verkiezingen gewonnen hebben. En natuurlijk felicitaties aan iedereen die hier vandaag zit en die gisteren geïnstalleerd is, zeker de nieuwe

gezichten. Ik wens iedereen een mooi moment en veel succes in deze bijzondere rol.

Dank ook aan de verkenner voor het verstandige advies dat hij heeft uitgebracht, namelijk om vanuit de inhoud aan de slag te gaan. Ik denk dat D66 en het CDA een unieke kans krijgen, een unieke verantwoordelijkheid om Nederland vooruit te brengen en de hoop van veel kiezers waar te maken. De systemen van de twintigste eeuw falen onder de uitdagingen van de eenentwintigste eeuw. We hebben keuzes nodig, om klimaatdoelen te halen, om Europa te verenigen en om onze digitale toekomst weer terug te pakken. We geven een toekomst aan jongeren en toekomstige generaties door verder te kijken dan de Haagse neus soms lang is en door keuzes te maken die ook voor de komende decennia nog belangrijk zijn. De afgelopen kabinetten bleven hangen in de Haagse waan van de dag, schoven keuzes vooruit en praatten Nederlanders naar de mond. Radicale krachten benutten die stilstand gretig.

Wat Volt betreft was een coalitie met D66, CDA, VVD en GroenLinks-PvdA het meest logisch om op dit moment te onderzoeken. Er moet natuurlijk voor gewaakt worden dat dit een zouteloos middenkabinet wordt dat vasthoudt aan de status quo. Het moet een kabinet zijn dat Nederland echt naar de toekomst brengt. We staan op een kritiek punt. Stel dat de formerende partijen dit straks niet doen. We zien in een land als de VS wat de mogelijke gevolgen zijn. Maar als een kabinet met extreemrechts opgevolgd wordt door een zouteloze middenregering, is die slechts een tussenpaus voor een daaropvolgende extreemrechtse regering. Daarom geef ik D66 en het CDA graag het volgende mee. Ja, compromissen zijn nodig, maar laat die geen politieke schuilkelder zijn. Compromissen zijn nodig zodat partijen uiteindelijk een pad naar de toekomst kunnen bewandelen, maar laat die wel echte vooruitgang zijn. Echte vernieuwing is namelijk mogelijk, maar het vereist dat een nieuwe politiek zich niet alleen maar laat leiden door draagvlak, maar dat zelf gaat bouwen, ook wanneer dat talkshowgasten of kiezers doet fronsen.

Ik heb, zoals ik net ook al aangaf richting de heer Bontenbal, dan nog wel wat twijfels over het lijstje dat de verkenner heeft meegeven. Asiel wordt weer een grote prioriteit. Maar terwijl er op dit moment in Brazilië over het klimaat wordt gesproken, lijkt dat een beetje in een bijzin weggemoffeld onder het kopje economische groei. De noodzaak van Europese samenwerking en hervormingen — daarbij gaat er ontzettend veel op ons afkomen — moet in mijn ogen centraal staan. Ook onze digitale toekomst wordt niet genoemd. Europa werd nauwelijks genoemd in de brieven en digitalisering zelfs helemaal niet, terwijl dit de onderwerpen zijn die wel degelijk onze toekomst gaan bepalen en waarmee we in dit huis nog veel te weinig bezig zijn. Dat komt doordat ze niet altijd goed scoren in peilingen of doordat ze nog niet bovenaan het lijstje staan van wat kiezers belangrijk vinden. Maar mijn vraag aan de verkenner is wel: als die zo cruciaal zijn voor onze toekomst, moeten ze dan niet gewoon meegenomen worden in de eerste paar weken dat D66 en het CDA samen aan de slag gaan?

Ik heb nog een paar andere vragen. In het advies geeft de verkenner aan dat D66 en het CDA deze positieve agenda moeten vormgeven. Hoe zorgen we ervoor dat dat niet een abstract hoofdlijnenakkoord wordt? Want iedereen zal zeggen: dit is belangrijk. Het moet daadwerkelijk een document worden dat richting geeft en dat ervoor gaat zorgen dat de vernieuwing van de grond gaat komen. Waarom heeft de verkenner er niet in opgenomen dat deze partijen ook een mensbeeld en een wereldbeeld moeten schetsen, met de waarden op basis waarvan zij keuzes maken? Er zijn namelijk fundamentele verschillen in deze Kamer over het mensbeeld. Dat hebben we in de afgelopen jaren wel gezien. We hebben daar niet voor niks heel veel debatten over gevoerd met de huidige minister-president. Dat lijkt me van wezenlijk belang, ook als ik kijk naar de discussie van vandaag over de vraag waar de meerderheid zich uiteindelijk in gaat vinden.

Voorzitter, ten slotte. Volt zal het progressieve kompas zijn dat de formerende partijen en straks ook de coalitie bij de les zal houden. Iedereen die met nieuwe ideeën, keuzes en vergezichten komt die nodig zijn om Nederland en Europa te vernieuwen, kan op onze steun rekenen in de Tweede en Eerste Kamer. Maar iedereen die meer van dezelfde oude politiek brengt, kan rekenen op stevige oppositie.

Voorzitter. Nogmaals dank aan de verkenner voor zijn inzet en zijn advies. Ik wens de heren Jetten en Bontenbal veel wijsheid en vooral ook moedige keuzes toe.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Tot zover de eerste termijn van de Kamer. Ik nodig de heer Struijs uit om naar voren te komen en om zich ergens te posteren — als politieman kan hij zich waarschijnlijk posteren als geen ander — om de felicitaties van zijn collega's in ontvangst te nemen. Ik schors tot 13.30 uur voor de lunch. Daarna gaan we luisteren naar de verkenner.

De vergadering wordt van 12.26 uur tot 13.30 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen en het woord is aan de verkenner. U weet dat u hem niet kunt interrumperen tijdens zijn betoog, maar wel na afloop om inlichtingen kunt vragen. Het woord is aan de heer Koolmees.

De heer **Koolmees**:
Dank u wel, voorzitter. Dat vind ik overigens wel jammer, hoor. Interrupties vind ik eigenlijk altijd wel leuk, maar ...

De **voorzitter**:
Maar niet hier.

De heer **Koolmees**:
Niet hier? Oké. Ik heb heel de middag gereserveerd voor u, voorzitter. Daar komt de heer Eerdmans al. Nee? Oké.

(Hilariteit)

De heer **Koolmees**:
In de eerste plaats gefeliciteerd aan alle nieuwe Kamerleden en de Kamerleden die gisteren herbenoemd zijn. Voor mij is het al heel lang geleden. Dat was in 2010. Het is een hele

mooie dag. Maak er wat van, zeg ik tegen de nieuwe Kamerleden. Meneer Struijs, van harte gefeliciteerd met uw maidenspeech. Een prachtig en persoonlijk verhaal; heel leuk om te horen. Het is een eer en genoegen om hier weer een keer terug te zijn. Ik zei net tegen de voorzitter: ik moet wel zeggen dat de vorige plenaire zaal lekkerder was qua licht en lucht. Maar toch vind ik het heel leuk om bij u aanwezig te zijn. Ook heel veel dank aan alle fractievoorzitters voor de mooie gesprekken die ik vorige week met hen heb gevoerd. Ik wil ze ook bedanken voor de open houding, voor de goede sfeer, voor de mooie gesprekken. Eigenlijk kun je concluderen dat u allemaal hele aardige mensen bent; een-op-een, hè.

Ik heb genoten van deze opdracht. Het is echt een puzzel, een ingewikkelde puzzel maar wel ook een mooie puzzel, vooral door uiteenlopende wensen, beloftes en door inhoudelijke verschillen tussen de partijen. Trouwens, ik zie hier ook dít liggen, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dat is ook nieuw. U denkt dat de tijd heeft stilgestaan sinds u hier bent weggegaan, maar we zijn gewoon doorgegaan, hoor.

De heer **Koolmees**:
Het is een soort beoordelingskader voor moties.

De **voorzitter**:
U mag het mee naar huis nemen, als u wilt.

De heer **Koolmees**:
Die hadden we niet in onze tijd, vroeger.

Alle gekheid op een stokje: ik hoor heel veel overeenstemming tussen de fractievoorzitters van de partijen. Bijna alle fractievoorzitters hebben aangegeven dat er behoefte is aan een stabiel kabinet, dat ook in staat is om de problemen van deze tijd op te lossen en de zaak vooruit te helpen. Ook opvallend vind ik dat er grote overlap is tussen de problemen die als eerste worden genoemd door heel veel partijen in uw Kamer. Denk aan asiel en migratie, stikstof, defensie, internationale veiligheid, het tekort aan woningen, de energietransitie, en ook het klimaatvraagstuk en het industrievraagstuk wat daarachter vandaan komt, maar ook het belang van gezonde overheidsfinanciën. Dat zijn eigenlijk onderwerpen die bijna in alle gesprekken terugkwamen als zijnde problemen die snel moeten worden opgelost. Dat zijn ook problemen en onderwerpen die de politiek en de maatschappij al enige tijd bezighouden, waar veel meningen en inzichten over bestaan, waar veel rapporten en wetsvoorstellen over zijn geschreven en die nu vragen om keuzes en oplossingen. Dat zeg ik niet; dat vertelt u aan mij. Tot slot heb ik heel vaak gehoord dat er tempo moet worden gemaakt. Het huidige kabinet rust nog maar op 26 zetels in deze Kamer en dus is het belangrijk dat er snel zicht is op een nieuw kabinet.

Dit waren de overeenstemmingen, nu de verschillen. Die zijn er namelijk ook. Ik heb van mijn voorganger geleerd: formeren is faseren maar formeren is ook elimineren. Dat is ook onderdeel van mijn verkenningsronde geweest. Ik heb een vragenlijst gehanteerd bij alle fractievoorzitters. Ik wil u eigenlijk uitnodigen: loop even mee met wat ik de afgelopen woensdag en donderdag heb gedaan. Ik ben natuurlijk eerst op zoek gegaan naar de blokkades. Er zijn door verschillende partijen blokkades opgeworpen wat betreft de samenwerking met PVV en FVD. Door verschillende partijen is ook aangegeven dat die blokkades weggenomen zouden moeten worden. Dat heb ik feitelijk opgeschreven in het verslag; dat zeg ik ook richting de heer Stoffer. Dat is de eerste stap geweest.

Na de eerste stap bleven er eigenlijk drie meerderheidsvarianten over. Ik ga ze even allemaal langslopen met u. De eerste is D66, VVD, GroenLinks-PvdA en CDA, met 86 zetels in uw Kamer. De tweede is D66, VVD, CDA en JA21, met 75 zetels in uw Kamer. De derde die genoemd is: D66, CDA, GroenLinks-PvdA, JA21, ChristenUnie, met 76 zetels in uw Kamer. Voor alle drie heb ik geconstateerd dat er op wat voor manier dan ook ergens een blokkade is of grote inhoudelijke verschillen zijn. In de eerste variant, de brede middencoalitie, ligt een blokkade van de VVD op samenwerking met GroenLinks-Partij van de Arbeid, zo heb ik geconstateerd in mijn gesprekken. De tweede heeft niet de voorkeur van D66. Over de derde heeft de ChristenUnie in mijn gesprekken aangegeven nu geen regeringsverantwoordelijkheid te willen nemen. Waar zit de ChristenUnie tegenwoordig in de zaal? Ah, daar zit u, mevrouw Bikker, sorry. U zat altijd daar. Maar ook JA21 heeft aangegeven daar grote inhoudelijke verschillen in te zien. Dat betekent dus eigenlijk dat die drie meerderheidsvarianten op wat voor manier dan ook ergens op een blokkade of een groot inhoudelijk verschil van mening stuiten.

Om die inhoudelijke verschillen van mening te toetsen, heb ik afgelopen vrijdag gesprekken gevoerd, eerst met de heer Jetten en de heer Eerdmans en daarna met mevrouw Yeşilgöz en de heer Klaver. In die gesprekken heb ik geconcludeerd dat er inderdaad grote inhoudelijke verschillen bestaan tussen de partijen. Dat heeft mij tot de conclusie gebracht dat op dit moment beginnen met een meerderheidskabinet met vier partijen een heel groot risico heeft om direct vast te lopen. Mijn ervaring als zowel onderhandelaar als verkenner als informateur is: als je zo kort na de verkiezingen al vastloopt in een variant, dan heeft dat consequenties voor de onderlinge verhoudingen; dat zet de onderlinge verhoudingen dan zwaar onder druk. Dat betekent vaak ook dat je heel veel vertraging gaat oplopen, omdat je daarna toch weer de onderlinge verhoudingen moet gaan herstellen. Daarom leek het mij niet verstandig om daarmee te beginnen.

Ik heb natuurlijk wel getoetst bij alle partijen, ook bij mevrouw Yeşilgöz, wat er gebeurt als nou de vier partijen uit het brede midden samen gaan starten. Mevrouw Yeşilgöz gaf aan: dan houdt het voor mij snel op, want ik ben daar voor de verkiezingen en na de verkiezingen heel helder in geweest. Als je dan toch met elkaar in een hok gaat zitten, bij wijze van spreken, heeft dat niet zo heel veel zin. Omgekeerd geldt het ook voor die andere variant. Daarbij zijn de inhoudelijke verschillen echt heel groot. Het risico is dan echt dat het gaat ontsporen. Tegelijkertijd ligt het wel voor de hand, zo blijkt ook uit wat de fracties in de gesprekken aan mij hebben meegegeven, dat een volgend kabinet in ieder geval bestaat uit D66, VVD, GroenLinks-Partij van de Arbeid, CDA of JA21, in wat voor vorm dan ook, van een meerderheidskabinet of een minderheidskabinet, en met welke soorten afspraken dan ook over steun of gedoogsteun. Zo ver zijn we nog niet, maar het ligt wel

voor de hand dat uit uw midden uit deze partijen het volgende kabinet gevormd gaat worden.

Dan kom ik bij de vraag "hoe dan wel?" Dat was de volgende stap in mijn afpelmethode. Toen heb ik gedacht: laten we het eens proberen vanuit de inhoud, gewoon langs de lijnen van de inhoud. Er is heel veel overeenstemming in uw Kamer over belangrijke onderwerpen die opgelost moeten worden. Juist omdat er zo veel overlap ligt, is de vraag: hoe kun je dan vanuit de inhoud en de onderwerpen oplossingen aandragen waar een breed draagvlak voor is in uw Kamer?

Er zijn verschillende varianten, zeg ik ook richting mevrouw Yeşilgöz en meneer Eerdmans, die er vragen over hebben gesteld. Je kan zeggen: D66 als verkiezingsoverwinnaar alleen. Dat is, zal ik maar zeggen, de Wim Kokvariant uit 1994. Het verschil is wel dat de Wim Kokvariant plaatsvond na 100 dagen. Toen waren er al verschillende formatierondes geklapt en was het al vastgelopen. In deze fase van de formatie is het niet logisch om dat te doen.

De tweede variant die ik langs heb gehad, is een combinatie van D66 en VVD, vanuit de gedachte dat het de twee grootste partijen in deze coalities zijn, of de variant van D66, VVD en CDA, die vanuit dezelfde gedachte "het motorblok" vormen, dat heel vaak werd genoemd. Daarvan is mijn analyse dat je vanwege de blokkade van de VVD richting GroenLinks-Partij van de Arbeid daarmee direct een optie uitsluit, omdat die ook direct leidt tot verwijdering in deze Kamer en ook direct leidt tot het lastiger maken van het brede draagvlak, in welke vorm dan ook, zeg ik nogmaals; dat wil ik onderstrepen.

Dat bracht mij bij de gedachte om D66 en CDA vanuit drie argumenten de opdracht te geven die ik als advies heb meegegeven aan uw Kamer. Dat zijn de volgende. Beide zijn winnaars van de verkiezingen; ze hebben in totaal 30 zetels gewonnen. Met uitzondering van PVV en FVD zijn het partijen die geen andere partijen uitsluiten uit het gezelschap dat ik net heb genoemd. De derde overweging is dat vanuit het politieke midden kan worden gezocht naar verbreding van het draagvlak.

De heer Eerdmans vroeg: had u ook kunnen kiezen voor D66 en JA21 in deze eerste fase? Ja, dan was het bijna logischer geweest om toch met vier partijen te beginnen, is mijn analyse. Dan had je namelijk in één keer de centrumrechtse variant met 75 zetels kunnen starten, zal ik maar zeggen. Maar nogmaals, in deze fase acht ik de verschillen zo groot, nog zo kort na de verkiezingen, dat ik dat geen verstandige route vind. Afpellend heeft dat mij gebracht tot deze combinatie van partijen, die ook bij mij hebben aangegeven gezamenlijk een positieve agenda te willen ontwikkelen en daarmee voorstellen te willen doen om de problemen van deze tijd op te lossen. Ik heb in mijn persconferentie gezegd dat ik dat te prijzen vind, want het is niet zonder risico dat twee partijen hun nek uitsteken en zo keuzes moeten gaan maken. Want keuzes zullen moeten worden gemaakt de komende periode. Dat vind ik dus getuigen van politieke moed.

Het derde element dat ik heb genoemd, is het brede draagvlak. Het zijn grote thema's: asiel en migratie, stikstof. Dat zijn eigenlijk thema's die voortkomen uit de tijd dat ik nog in het kabinet zat. Toen de Raad van State-uitspraak kwam in 2019, zat ik in het kabinet. Die thema's liggen er al heel erg lang en leiden ook tot politieke en maatschappelijke tegenstellingen, frustratie en demonstraties. Ik denk dat het verstandig is om als het ware een soort pacificatie te vinden voor deze grote thema's, want op het moment dat deze thema's niet opgelost zijn en er ook niet een stap vooruit gezet kan worden, om het zo maar te zeggen, dan blijven deze thema's polariserend boven politiek en samenleving hangen. Plus: bij al deze thema's, of het nou asiel en migratie, stikstof, woningbouw, energie en klimaat of defensie en internationale veiligheid is, is mijn ervaring dat er breed draagvlak voor nodig is, niet alleen in uw Kamer, maar ook in de Eerste Kamer en de maatschappij, dus sociale partners, uitvoeringsorganisaties, het bedrijfsleven. Daarom is het belangrijk, denk ik, om vanuit de inhoud te zoeken naar dat brede draagvlak.

Dat brengt mij op de situatie in de Eerste Kamer. D66, CDA en VVD hebben in combinatie in de Eerste Kamer nu 21 zetels. JA21 heeft twee zetels. Er zijn nu in de Eerste Kamer ook twee grote blokken, namelijk BBB met dertien zetels en GroenLinks-PvdA met veertien zetels. Dat is de situatie tot minimaal medio 2027, want dan zijn er pas nieuwe Provinciale Statenverkiezingen. Dit is de situatie. Voor alle wetten, alle begrotingen, alle belastingplannen die het nieuwe kabinet gaat indienen en die een oplossing moeten bieden voor de grote vraagstukken die er nu liggen, is ook een meerderheid in de Eerste Kamer nodig. Dat betekent dus dat het ook vanuit die optiek belangrijk is dat er wordt gezocht naar breder draagvlak in beide Kamers der Staten-Generaal. Dat is een extra argument voor mij om te zeggen: begin nu vanuit het politieke midden en bouw het dan breder op.

Mevrouw Yeşilgöz heeft terecht gezegd dat sinds 2010, toen ik in de Tweede Kamer kwam, er geen enkel kabinet is geweest met een meerderheid in de Eerste Kamer. Dat klopt, maar loop het lijstje even langs. Rutte I was bijvoorbeeld afhankelijk van de steun van senator Robesin uit Zeeland, waar de heer Rutte regelmatig naartoe moest om iets te regelen om vervolgens weer steun te krijgen in de Eerste Kamer. Ik heb hem daar daarna ook nog weleens mee gepest. Dat mag u best weten.

In het kabinet-Rutte II was ik onderdeel van de constructieve oppositie. Dat kan ik me zelf nog heel levendig herinneren. D66, ChristenUnie en SGP hebben toen gezamenlijk dat kabinet-Rutte II, bestaande uit VVD en Partij van de Arbeid, gesteund in eigenlijk alle begrotingswetten. Dat was niet vanwege een minderheid in deze Kamer, want in deze Kamer had die coalitie 78 zetels, maar vanwege een tekort van acht senatoren in de Eerste Kamer.

En ook in Rutte III, waar ik zelf in heb gezeten, heb ik gezien dat het belangrijk is om breed draagvlak te hebben. Ik had een coalitie met een meerderheid in deze Kamer, maar op mijn eigen dossier, pensioenen, was het wel belangrijk om GroenLinks en Partij van de Arbeid — dat waren toen nog twee aparte partijen — maar ook de SGP aan deze kant, mee te nemen om er zeker van te zijn dat er ook voldoende draagvlak zou zijn in de Eerste Kamer.

Waarom zeg ik dit allemaal? Omdat het klopt dat er sinds 2010 geen automatische meerderheid is in de Eerste Kamer, maar het wel altijd zo is geweest dat je moet zoeken naar breder draagvlak en dat je moet samenwerken met andere

partijen om dingen voor elkaar te krijgen. Daar komt bij — dat is een persoonlijke inschatting, zeg ik er eerlijk bij — dat er sinds corona geen grote wetten meer in de Eerste Kamer hebben voorgelegen. Sinds corona is er ook een expansief begrotingsbeleid gevoerd. Er zijn dus sinds corona geen grote bezuinigingen, geen grote financiële uitdagingen geweest in de Eerste Kamer. We zijn het dus ook wel een beetje ontwend geraakt om de Eerste Kamer op het netvlies te hebben, denk ik. Dat kwam ook naar voren in mijn gesprek met mevrouw Vos, de Voorzitter van de Eerste Kamer, die ik afgelopen maandag heb gesproken. Voor de toekomst geven alle partijen of heel veel partijen aan dat er veel wetgeving nodig is, dat er veel begrotingswijzigingen zijn, dat de wens er is om meer geld te investeren in de defensie of de asielketen of om andere bezuinigingen voor elkaar te krijgen. Dat betekent ook dat de begroting en belastingplannen moeten worden aangepast. Dat vind ik een belangrijk zijlicht, om het zo maar eens te noemen, ook voor de formatie in de komende periode.

Ik denk dat ik daarmee impliciet ook ben ingegaan op de vragen van mevrouw Yeşilgöz en de heer Eerdmans over de combinatie van partijen. Ik heb zelf in het verslag opgeschreven dat mijn ervaring is dat er wel degelijk verschillen bestaan tussen D66 en het CDA; ik heb nogal wat onderhandelingsrondes daarover meegemaakt. Beide partijen komen ook uit een heel verschillende politieke traditie en hebben heel verschillende maatschappijopvattingen en beelden over individu, gezin en samenleving. Er is dus ook nog een brug, een gat dat overbrugd moet worden tussen de partijen om echt vooruit te kunnen, maar zij opereren wel beide vanuit het centrum van de politiek. Ik denk dat dat belangrijk is om straks ook te komen tot het bredere draagvlak.

Wat ik ook positief vind, is dat beide partijen hebben aangegeven een positieve agenda te willen schrijven waarin overeenkomsten worden gezocht in plaats van verschillen en waarin natuurlijk ook een uitgestoken hand moet zitten naar andere partijen in uw Kamer om te komen tot dat bredere draagvlak. Dat betekent dat er keuzes moeten worden gemaakt; dat betekent ook dat er keuzes zullen moeten worden gemaakt die niet per se door iedereen juichend zullen worden ontvangen, maar dat is wel het startpunt om te zoeken naar dat brede draagvlak in de Tweede Kamer, met ook zicht op draagvlak in de Eerste Kamer.

Mevrouw Yeşilgöz en ook de heer Dijk hebben iets gevraagd over de samenstelling of de vorm die een volgend kabinet moet hebben. Ik heb in mijn introductie al gezegd dat ik geen enkel voorschot neem op de vorm van het volgende kabinet. Het kan een meerderheidskabinet zijn, het kan een minderheidskabinet zijn en het kan een minderheidskabinet zijn met gedoogsteun of een ander soort steunafspraken. Het is nu echt nog te vroeg om daar iets over te zeggen. Gegeven de uitslag van de verkiezingen en de stand van de inhoudelijke verschillen en blokkades die er zijn, moet je daar nu nog geen keuze voor willen maken, zou mijn advies zijn. Daarom is het ook mijn advies om vanuit de inhoud na te denken over hoe je dit breed kunt opbouwen, zodat er ook in beide Kamers voldoende steun is.

Mevrouw Yeşilgöz en ook de heer Dijk hebben gevraagd waarom zorg en sociale zekerheid ontbreken in de opdracht. Dit zit wel in mijn advies, zij het impliciet. Dat klopt. Maar naar mijn idee is het onvermijdelijk dat daar ook keuzes in worden gemaakt. Ik heb in mijn advies ook opgeschreven dat er hoofdlijnen van een financieel kader in moeten worden opgenomen. Ik heb geconstateerd dat er veel wensen zijn voor investeringen in bijvoorbeeld defensie, de energienetten of de asielketen. Dat betekent dus ook dat er ergens binnen de begroting geld gevonden moet worden. Mijn suggestie zou zijn om keuzes in kaart te brengen voor toekomstige hervormingen die nodig zijn om het financiële kader te sluiten. Ik weet, ook vanuit mijn gesprekken met alle fracties, dat daar heel verschillend over wordt gedacht. Er wordt echt fundamenteel verschillend over gedacht. Daarom is het wel belangrijk om daar in de eerste fase over na te denken en er ook keuzes in te maken, misschien nog niet op detailniveau, nog niet in de vorm van een hele financiële tabel, maar wel in de vorm van richtinggevende keuzes die ook bepalend zijn voor hoe je het bredere draagvlak tot stand gaat brengen.

Ook de heer Dassen had deze vraag over de gezondheidszorg trouwens gesteld. Waar zit de heer Dassen tegenwoordig? O, daar. Sorry, wat zei u, meneer Eerdmans? Ja, de heer Dassen zat eerst ergens anders.

Mevrouw Bikker en de heer Dassen hebben gevraagd hoe het vervolg eruitziet en wat de status is van het einddocument. Hoe voorkom je dat het een algemeen stuk wordt? De stap vooruit van D66 en CDA is bedoeld om een ambitieuze agenda op te stellen waar andere partijen voldoende aanknopingspunten in zien om tot een gezamenlijke agenda te komen en zo tot voldoende steun te komen in de Tweede en in de Eerste Kamer. Ik heb het bewust beperkt tot een aantal cruciale onderwerpen die door veel partijen worden genoemd. Het is nog geen conceptregeerakkoord, het is echt een agenda waar overeenstemming in moet worden gezocht. Maar, zoals ik net al zei, er zullen keuzes in moeten worden gemaakt. Als er geen keuzes worden gemaakt, is het ook niet richtinggevend. Dan kun je ook geen keuzes maken voor het vervolg. Dat heb ik niet heel expliciet opgeschreven in mijn verslag, maar het ligt naar mijn idee wel voor de hand dat partijen er wel keuzes in moeten maken. Ik zie beide heren hier knikken.

Mevrouw Yeşilgöz heeft gevraagd of de periode korter kan zijn dan drie weken. Daar heb ik wel over nagedacht. Maar juist vanwege het punt waar mevrouw Bikker om heeft gevraagd, vergt het denk ik wel enige tijd om serieuze keuzes te kunnen maken. Als je bij wijze van spreken de twee verkiezingsprogramma's door ChatGPT zou gooien en daar een tabel uit zou halen, ben je volgens mij geen stap opgeschoten. Ik denk, ook vanuit mijn ervaring, dat je die drie weken echt nodig hebt om ook … Proef ik teleurstelling? Naar mijn ervaring is die stap nodig en heb je ook die tijd nodig om elkaars nieren te proeven en die keuzes te maken.

De heer Stoffer van de SGP vroeg expliciet: er zit toch wel een blokkade van het CDA en D66 tegen de PVV en Forum? Dat klopt. Dat heb ik ook opgeschreven in mijn verslag. In het begin, in mijn allereerste ronde, heb ik opgesomd welke partijen een blokkade hebben liggen. Ook in mijn persconferentie van afgelopen dinsdag of woensdag … Wanneer was het? Woensdag of dinsdag? Het was dinsdag. Toen heb ik gezegd: daarom is mijn advies om D66 en het CDA samen een positieve agenda te laten opstellen. Deze partijen zijn de enige partijen die geen blokkades, buiten de PVV en FVD, voor samenwerking hebben. Deze nuancering heb ik ook afgelopen dinsdagavond meegegeven. Dus het klopt.

Ergens in de tekst staat ook dat er geen blokkades zijn "binnen dit gezelschap". Dat vergt hele nauwe lezing van het verslag, dus ik begrijp ook dat u daaroverheen heeft gekeken.

Voorzitter. Volgens waren dit de vragen die aan mij zijn gesteld. Ik hoop dat ik hiermee de vragen heb beantwoord.

Nogmaals dank aan alle fractievoorzitters voor de prettige gesprekken en het mooie weekje dat ik heb gehad. Heel veel dank aan de medewerkers van de Tweede Kamer, en in het bijzonder aan de medewerkers van Bureau Woordvoering Kabinetsformatie, die mij ontzettend goed hebben ondersteund in de afgelopen week. Mijn week zit erop. Ik wil uw Kamer, en in het bijzonder de heer Jetten en de heer Bontenbal, heel veel succes wensen de komende weken om tot die mooie agenda te komen. Ik wil de heer Wijers en de heer Van Haersma Buma vanaf deze plek veel succes wensen met het vervolg. Ik hoop en verwacht dat vanuit uw Kamer met spoed zal worden gewerkt aan een stabiel kabinet dat problemen in ons land kan oplossen. U draagt allen een grote verantwoordelijkheid om daartoe een bijdrage te leveren. Daarmee wens ik u veel succes en wijsheid.

Tot slot zeg ik richting de heer Klaver: ik ga vanaf maandag weer aan de slag bij NS. Morgen ben ik nog even vrij. Het is een prachtig bedrijf, meneer Klaver, met prachtige collega's. We zeggen altijd: we zijn onderdeel van de oplossing als het gaat over de woningbouw, het klimaat, het samenbrengen van mensen, ...

(Hilariteit)

De heer **Koolmees**:
... mobiliteit en het voorkomen van files. Meer dan negen van de tien treinen komen op tijd, meneer Klaver. Voor de nieuwe Kamerleden: we hebben vanuit het hele land geweldige verbindingen met Den Haag Centraal. U heeft allemaal een abonnement, weet ik uit het verleden, dus ik hoop u binnenkort allemaal te zien in onze treinen.

Dank u wel.

(Geroffel op de bankjes)

De **voorzitter**:
Wij mochten de heer Koolmees een weekje lenen, maar dan moesten we hem wel in staat stellen hier een Sterreclame van één minuut uit te spreken.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
Dat was gewoon even de deal. Voor niets gaat de zon op, dus dat begrijpen we.

De tweede termijn. Bestaat er behoefte aan een tweede termijn? Nee, zegt de heer Jetten. De heer Wilders heeft daar ook geen behoefte aan, mevrouw Yeşilgöz evenmin, en de heren Klaver en Bontenbal ook niet. Ik kan beter vragen wie wel wil. De heer Eerdmans? Nou, nu gaat het gebeuren.

De heer **Eerdmans** (JA21):
Voorzitter, dank u wel. Ik wil allereerst de verkenner namens ons bedanken, voor het goede gesprek, het mooie verslag en de methode-Koolmees met het afpellen. Dat heeft geleid tot de zeer waarschijnlijke aanstelling van de heren Wijers en Buma, waarmee wij kunnen instemmen. Maar ik heb ook één verzoek aan de Kamer. Dat wil ik graag voorlezen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat er inmiddels een brede meerderheid in de Tweede Kamer is van partijen die in hun verkiezingsprogramma's een fundamentele herziening van het asielstelsel nastreven;

overwegende dat het huidige asielstelsel leidt tot criminele mensensmokkel, duizenden slachtoffers op zee en een te hoge instroom, en dat eventuele opvang doorgaans beter en goedkoper kan worden geboden buiten de EU;

spreekt uit dat in de voorgestelde "ambitieuze agenda" in ieder geval een voorstel dient te worden opgenomen voor de ambitie van een fundamentele herziening van het asielstelsel, waarbij opvang, aanvraag en procedures worden verplaatst naar landen buiten de EU, en waarbij de nieuwe regering de opdracht krijgt om daartoe het voortouw te nemen in Europa,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Eerdmans.

Zij krijgt nr. 4 (36848).

De heer **Eerdmans** (JA21):
Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Mevrouw De Vos, Forum voor Democratie.

Mevrouw **De Vos** (FVD):
Ik heb even ruzie met de printer, dus als mevrouw Van der Plas misschien vóór mij zou willen gaan, dan ben ik daar heel blij mee.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Plas, het woord is aan u. "Ik kom eraan", zegt ze. Heeft de heer Van Baarle meer belangstelling? Evenmin. Nou, het loopt niet over. Mevrouw Van der Plas, u moet ons weer redden.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dank u wel, voorzitter. In mijn inbreng heb ik het niet gehad over de uitsluiting van partijen; dat had ook met het aantal

minuten spreektijd te maken. Dat is overigens wel mooi in het verslag opgenomen, maar ik wil hier ook nog even benadrukt hebben dat ik vind dat alle partijen hier democratisch verkozen zijn en alle partijen ook een plek aan tafel verdienen, ondanks dat er misschien grote verschillen van meningen zijn. Dan doe je namelijk wel recht aan de wens van de kiezer. Als partijen ervoor kiezen om dat niet te doen, dan is dat hun eigen beslissing. In dat kader noem ik de PVV en Forum voor Democratie. Forum voor Democratie wil ik ook nog even apart noemen in het rijtje winnaars van de verkiezingen. Het stond wel in mijn tekst, maar ik las eroverheen. Bij dezen wil ik dat rechtzetten. Felicitaties met de zetelwinst!

Voorzitter. Ik heb ook één motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat in landen als Frankrijk en Italië de publicatie van verkiezingspeilingen vlak voor de stembusgang wettelijk is ingeperkt om ongewenste beïnvloeding van het democratisch proces te voorkomen;

overwegende dat ook in Nederland peilingen een steeds grotere rol spelen in de beeldvorming, strategisch stemgedrag in de hand werken en kiezers onder druk kunnen zetten in plaats van hen vrij te laten kiezen;

overwegende dat de invloed van peilingen op de campagne, op individuele kandidaten en op de uiteindelijke uitslag door experts als substantieel wordt beschouwd;

spreekt uit te willen onderzoeken hoe een wettelijk stelsel, naar Frans of Italiaans voorbeeld, kan worden ingevoerd dat het (tijdelijk) verbieden of beperken van publicatie van verkiezingspeilingen voorafgaand aan verkiezingen mogelijk maakt, en de Kamer hierover te informeren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Van der Plas.

Zij krijgt nr. 5 (36848).

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dank u.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Mevrouw De Vos, Forum voor Democratie.

Mevrouw **De Vos** (FVD):
Dank aan mevrouw Van der Plas voor de felicitaties en de flexibiliteit; de printer doet het inmiddels weer. Ik heb het in mijn inbreng gehad over de rol die wij als 150 volksvertegenwoordigers juist nu zouden kunnen spelen om de koers van Nederland vorm te geven. Ik wil graag een aantal moties indienen om de richting uit te zetten.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat op basis van de verkiezingsprogramma's een meerderheid bestaat in deze Kamer voor een migratiesaldo van maximaal 60.000 mensen per jaar;

besluit een migratiesaldo van ten hoogste 60.000 mensen per jaar te zullen realiseren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid De Vos.

Zij krijgt nr. 6 (36848).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat op basis van de verkiezingsprogramma's een meerderheid bestaat in deze Kamer vóór kernenergie;

besluit de Nederlandse energieopwekking door middel van kernenergie te zullen uitbreiden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid De Vos.

Zij krijgt nr. 7 (36848).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat op basis van de verkiezingsprogramma's een meerderheid bestaat in deze Kamer voor het behoud van de hypotheekrenteaftrek;

besluit de hypotheekrenteaftrek voor huiseigenaren te zullen behouden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid De Vos.

Zij krijgt nr. 8 (36848).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat op basis van de verkiezingsprogramma's een meerderheid bestaat in deze Kamer om het eigen risico in elk geval niet verder te verhogen;

besluit het eigen risico niet te zullen verhogen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid De Vos.

Zij krijgt nr. 9 (36848).

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat op basis van de verkiezingsprogramma's een meerderheid bestaat in deze Kamer om lastenverlichtingen te realiseren;

besluit de overheidsuitgaven te zullen reduceren om zo lastenverlichtingen te kunnen realiseren voor Nederlanders,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid De Vos.

Zij krijgt nr. 10 (36848).

Mevrouw **De Vos** (FVD):
Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Heeft de heer Stoffer behoefte aan een tweede termijn? Dat is niet het geval. Dan mevrouw Ouwehand, Partij voor de Dieren.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Voorzitter, dank u wel. Dank aan de verkenner voor de beantwoording van de vragen. Ik voelde me wel aangesproken toen hij zei dat iedereen hier een verantwoordelijkheid heeft om bij te dragen aan de oplossingen. Hij had het ook over draagvlak dat nodig is in de samenleving. Ik help graag mee.

Ik zei het in de eerste termijn al half grappend: de heren Herman Wijffels en Laurens Jan Brinkhorst zouden wat ons betreft goede informateurs zijn geweest. Dat is natuurlijk omdat Herman Wijffels van het CDA door het paarse kabinet is gevraagd om een advies uit te brengen over de toekomst van de veehouderij. Ik weet nog dat minister Laurens Jan Brinkhorst toen zei: "Dit advies komt niet op de plank te liggen, want er liggen al zo veel rapporten. We gaan het uitvoeren." Het advies was: ga terug naar de tekentafel. De manier waarop we in Nederland met dieren omgaan, kan niet rekenen op draagvlak in de samenleving. Het fokken en doden van 500 miljoen dieren per jaar zorgt voor ontzettend veel problemen, voor heel veel dierenleed, maar dus ook voor belasting van de natuur en vervuiling van ons drinkwater. Ook de boeren zijn er niet mee opgeschoten dat die integrale oplossing 24 jaar later nog steeds niet door de politiek is omarmd. Dus als ik "we willen Nederland van het stikstofslot halen" lees in het advies van de verkenner en lees dat het CDA en D66 daar een voorstel voor gaan schrijven, dan bied ik mijn hulp aan. Ik heb alle rapporten die zeggen dat het beter is voor de volksgezondheid, voor ons water, voor het klimaat, voor de dieren, voor de voedselzekerheid en voor de boeren als we het integraal doen. Ik help graag mee.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan mevrouw Bikker van de ChristenUnie. Nee, niet. De heer Dijk, SP. Het woord is aan hem.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Dank, voorzitter. Dank ook voor de reactie van de verkenner op de vraag over de toekomst van de zorg en sociale zekerheid. Het zal u niet verbazen dat ik het antwoord niet helemaal voldoende vind. Ik vind dat dit in het rijtje thuishoort, ook gezien het ging over bijvoorbeeld het sluiten van het basispakket, het verhogen van het eigen risico en een aantal andere maatregelen die mensen echt hard zullen treffen. Daarom de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de verkenner in zijn verslag het advies geeft aan D66 en het CDA voor een inhoudelijke agenda voor de verdere onderhandelingen over een regeerakkoord met de thema's wonen, landbouw, natuurherstel, economische groei, migratie, defensie en begrotingsbeleid;

van mening dat de thema's zorg en sociale zekerheid in deze voorgestelde agenda ontbreken;

spreekt uit dat de toekomst van de zorg en de sociale zekerheid nadrukkelijk onderdeel dienen te zijn van de inhoudelijke agenda voor het voorbereiden op een regeerakkoord,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Jimmy Dijk.

Zij krijgt nr. 11 (36848).

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Voorzitter. Dan nog iets wat voortkomt uit een van de debatten die we hebben gevoerd, het RTL-debat over migratie. Dat ging over tijdelijke werkvergunningen voor mensen uit Midden- en Oost-Europa, om zo beter te kunnen reguleren dat mensen een fatsoenlijke woonplek hebben en bijvoorbeeld een zorgverzekering kunnen krijgen. Toen knikten er heel veel rechtse partijen bij het idee van het herinvoeren van deze tijdelijke werkvergunningen. Daarover gaat de volgende motie.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de Nederlandse Arbeidsinspectie aangeeft dat het aanpakken van misstanden bij uitzendbureaus dweilen met de kraan open is;

constaterende dat de helft van de dakloze mensen in de grote steden arbeidsmigrant is;

constaterende dat de huidige omvang van arbeidsmigratie leidt tot sociale ontwrichting in zowel Nederland als de landen van herkomst;

spreekt uit dat een werkvergunning voor werknemers uit Midden- en Oost-Europa nodig is om misstanden tegen arbeidsmigranten aan te pakken,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door het lid Jimmy Dijk.

Zij krijgt nr. 12 (36848).

De heer **Jimmy Dijk** (SP):
Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. De heer Struijs voor zijn maidentweedetermijn.

De heer **Struijs** (50PLUS):
Ja, nu wel met papiertje.

Voorzitter. Ik wil er toch nog een keertje op wijzen dat het voor ons van groot belang is dat niet vergeten wordt dat we heel veel 50-plussers in dit land hebben. In 2040 hebben we 8 miljoen 50-plussers erbij. Ik hoop dat we in de hele verkenning ook door de bril kunnen kijken van: wat hebben deze mensen in brede zin nodig als het gaat om wonen, sociale zorg en een bijdrage leveren aan onze democratie vanuit een andere functie? Dat is voor ons belangrijk.

Maar voor ons is betrouwbaarheid even belangrijk, en dat iedere stem gehoord wordt. Dat geldt niet alleen voor de 50-plussers. Zoals wij hier zitten, voel ik toch een frisse wind. Betrek dus ook zo veel mogelijk de kleinere partijen, waaronder 50PLUS, in de koers die u gaat varen. Daar is mijn motie samen met mevrouw Van Brenk ook op gebaseerd.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat een nieuw kabinet ruim draagvlak moet hebben in beide Kamers;

overwegende dat het vertrouwen van burgers in de politiek momenteel historisch laag is, en dat het vertrouwen in het functioneren van de democratie versterkt moet worden;

overwegende dat ook denkbeelden van de politieke minderheid meegewogen moeten worden;

roept formerende partijen op te streven naar een kabinet dat kan rekenen op zo breed mogelijke steun en dat, binnen rechtsstatelijke grenzen, recht gaat doen aan de uitslag van de verkiezingen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:
Deze motie is voorgesteld door de leden Struijs en Van Brenk.

Zij krijgt nr. 13 (36848).

De heer **Struijs** (50PLUS):
Ik dank u.

De **voorzitter**:
Ten slotte de heer Dassen.

De heer **Dassen** (Volt):
Dank, voorzitter. Inmiddels is dit de derde keer in vierenhalf jaar dat ik een debat met de verkenner mocht voeren. De eerste keer was het 1 aprildebat. De vorige keer was het ook een ander soort debat dan dat we vandaag hebben gevoerd. Dat viel mij op. Het was een constructiever en inhoudelijker debat, een debat waarbij volgens mij ook iedereen zich in de uitkomst van het rapport van de verkenner kan vinden. Dat biedt misschien wat perspectief voor die veranderende cultuur waar we vierenhalf jaar geleden zo met elkaar over spraken. Wat dat betreft ben ik positief over dit debat van vandaag.

Tegen de heer Jetten en de heer Bontenbal wil ik nogmaals benadrukken: laat het compromis geen politieke schuilkelder zijn en durf echt die moedige keuzes te maken, zodat we straks ook, als u klaar bent, daadwerkelijk een richting hebben die we met het land op kunnen.

Voorzitter. Dan rest mij alleen nog de heer Koolmees te bedanken en hem morgen veel plezier te wensen met zijn vrije dag.

De **voorzitter**:
Tot zover de tweede termijn van de Kamer. Ten slotte wil ook ik de heer Koolmees bedanken. Hij wil een mening geven over de moties en houdt het kaartje met de appreciaties weer omhoog, zie ik, maar die mening willen we niet hebben, beste Wouter. Hartelijk dank voor uw werk de afgelopen week. Ik heb meermalen contact met u gehad. Dat was altijd bijzonder prettig. We hebben er met z'n allen van genoten om u weer even terug te zien hier in vak K. We hebben met heel veel plezier naar u geluisterd. Dank voor alles wat u de afgelopen week voor ons gedaan hebt.

(Geroffel op de bankjes)

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**:
Ik schors de vergadering tot 14.30 uur en dan gaan we stemmen.

De vergadering wordt van 14.07 uur tot 14.30 uur geschorst.